Problemi sjevernog Jadrana 8 (2003), str. 217-250

UDK 39::615.89:2(497.571)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 02. 2001.
Prihvaćeno za tisak: 04. 11. 2003.

NARODNA MEDICINA I RELIGIJA

Josip Milićević
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rjeci, Područna jedinica u Puli

U nemogućnosti liječenja u zdravstvenim ustanovama u prošlosti su se seljaci liječili onim sredstvima koja su smatrali ljekovitim, a mogli ih lako pribaviti u svojoj sredini. Budući da nije znao uzroke bolesti narod je vjerovao kako je ona posljedica djelovanja zlih sila. Nastojao ju je spriječiti ili liječiti pomoću čaranja, vatre, vode ili ljekovitog bilja. Da bi ta sredstva bila još ljekovitija trebalo ih je blagosloviti a uz postupak liječenja molitvom zazivati Božju pomoć.

Upotreba ljekovitog bilja poznata je još od antičkog doba i praslavenske zajednice a počiva na iskustvu o stvarnoj ljekovitosti sastojaka pojedinih biljaka i zato je prihvaćena u suvremenoj farmakologiji.

U selima su postojali vještiji ljudi koji su naučili od predaka ili rođenjem stekli nadnaravnu moć koji su kao seoski liječnici liječili molitvom i prirodnim sredstvima. Uz to su se ljudi molili za zdravlje, zavjetovali pojedinim svecima ili hodočastili. Mnogi običaji i vjerovanja uz crkvene blagdane sadržavali su brigu za zdravlje. I pojedini prehrambeni artikli uzimali su se određenoga dana smatrajući da će pomoći očuvanju zdravlja i liječenju.

Kao što je štovanje svetaca zaštitnika zadržalo neke elemente poganskog štovanja lokalnih božanstava, tako su i u postupcima liječenja zadržana prastara poganska vjerovanja i postupci.

Uvod

Prilog je napisan u okviru programa rada Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci. Pored podataka prikupljenih znanstvenim terenskim istraživanjem, radom u Zavodu od 1980., uključeni su i podaci prikupljeni od početka moga etnološkog rada u Istri 1961. godine, potom početka objavljivanja radova vezanih uz temu o zdravlju[1] kao i podaci iz literature i rukopisne građe drugih autora.

U etnološkoj literaturi postoji obilje radova o liječenju pomoću ljekovitog bilja, prirodnih sredstava i različitih oblika čaranja. Postupci čaranja obuhvaćeni su pod imenom

[1] Josip MILIĆEVIĆ, Narodna medicina u Istri. U: *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, VIII, 1-2, Beograd 1968., str. 35-39; isti, Prehrambeni artikli kao lijek (Istra), *Etnološka tribina* 8, Zagreb 1985., str. 71-76.

praznovjerje ili krivovjerje, što se u etnologiji u novije vrijeme zamjenjuje terminom vjerovanje. Ipak je naziv praznovjerje u nekim slučajevima precizniji i sažetiji (npr. ako se kaže da je netko praznovjeran misli se na sve oblike a ne treba posebno nabrajati da vjeruje u *uroke, štrige, krsnike* i druga irealna i nadnaravna bića i pojave). Posebno je s teološkog stajališta taj izraz pogodniji jer bitno razlikuje vjerski i narodni sustav vjerovanja.

O narodnom liječenju uz pomoć vjere najbolje kazuju razmišljanja župnika iz Svetvinčenta Antonija Facchinettija iz prve polovice 19. stoljeća. On kaže: »*Kada se Slaveni razbole obraćaju se liječniku malo ili nikako, ali zovu župnika moleći ga za neki dobar savjet i prepuštaju se volji Božje providnosti. Bio bi, pak, vrlo težak posao liječiti Slavena, jer bi se on vrlo teško privikao na prihvaćanje liječnikovih propisa. Pri svakoj bolesti, pa makar bila riječ o upali, Slaveni i dalje piju vino i rakiju, jedu svoju uobičajenu hranu ali ne mare baš za juhu... ...ne rade i ne govore stvari protiv vjerskih propisa, nikad ne prizivaju u pomoć nečastive duhove.* Naprotiv, žarko se mole Bogu, križaju se, koriste *blagoslovljenu vodu.*« Facchinetti ipak priznaje da koriste i praznovjerne metode liječenja no ne zamjera »*...kada su istinite i događaju se među Slavenima svakodnevno, makar ih mi i ne možemo shvatiti. Nisam ja sam, bilo je i mnogo drugih u Istri, koji nisu tomu vjerovali, ali su se sada uvjerili, iako i dalje ne mogu to dokučiti... ...Najviše uspjeha ipak postižu kod otrovnih životinjskih ujeda. Čineći rukom znak križa, tihim glasom izgovaraju riječi evanđelja: ovo su čudesa koja će pratiti one koji vjeruju u moje ime: izagnat će zle duhove, govorit će nove jezike, jesti će zmije, a ako i popiju nešto otrovno, neće im naškoditi; stavljat će ruke na bolesne i time ih izliječiti. Dakle, zar se i u jednom prosvijećenom stoljeću mora vjerovati u ovakve budalaštine? Neka svatko vjeruje u ono što hoće, ali djela su ipak bjelodana i vrlo vjerodostojna, a tko ne vjeruje, neka otiđe tamo i uvjeri se. Ima dapače i župnika koji će rečeno potvrditi, kao i drugih osoba, ne manje izobraženih i uglednih, koji su se koristili takvim uslugama i prepričavaju ih oduševljeni nakon ozdravljena. Znam da će liječnici i ostali nepristrani to nazvati glupostima, praznovjerjem i teškim predrasudama, ali ne zaslužuju li barem obzir, budući da Slaveni u njih vjeruju stoljećima, a kada bi bile potpuno lažne, zar ne bi sigurno već odavno bile nestale ili pale u zaborav? Pa ako i jesu praznovjerja i ludorije, tvrdim ipak da samo zbog ovoga ne smijemo naše Slavene optuživati da su lakovjerni i neotesani, kao što ih se općenito smatra*«.[2]

Ne samo u Istri, nego i u drugim područjima Hrvatske, ljudi su vjerovali da svećenik ima izuzetne moći i da »*...može na sve utjecati pomoću križa i molitve*«. To je vjerovanje bilo uvriježeno iako su svećenici od crkvenih vlasti dobivali okružnice »*...o pouci vjernika s obzirom na averziju prema liječnicima i lijekovima*«.[3]

U Istri je veza sa svećenstvom bila tim jača što su u selima uglavnom bili popovi glagoljaši koji su ne samo službom na hrvatskom jeziku nego i oblačenjem, svakodnevnim životom i radom (uzdržavali se radom u vinogradu i polju) bili bliže narodu. Tako su seljaci tražili pomoć od franjevaca, iako su i neki isusovci činili ustupke vjernicima, pa ako i nisu sudjelovali u takvim postupcima liječenja, barem su ih prešutno odobravali. No, ako nije

[2] Antonio FACCHINETTI, O istarskim Slavenima, Nova Istra, god. II, sv. IV, br. 1, Pula 1997., str. 172 i 173.

[3] Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, *Aždajkinja iz Manite Drage*, Split 1989., str. 81.

sudjelovao svećenik onda je to činio sakristan. Tako književnik Fulvio Tomizza u romanu *Bolji život* opisuje sakristana koji priprema sredstvo protiv tuče i groma: u bočicu s blagoslovljenom vodom dodao je kap voska uskrsne svijeće, komadić hostije, zlatnu nit izvučenu iz pluvijala i srebrnu, otpalu s planite. Pri tome je »*...bio svjestan da se bavi čaranjem, i to u crkvi*« ali se nije bojao toga grijeh nego župnika.[4]

Svećenici i svećenički redovi pomagali su liječenju naroda ne praznovjerjem nego uvođenjem znanstvenih metoda ali i narodnog iskustva. Tako je u Istri od 6. do 18. stoljeća postojalo preko 35 redovničkih hospitala koje su osnovali benediktinci, templari, franjevci i pavlini.[5] U hospitalima (hospicijima) i samostanima svećenici su podučavali narod obradi zemlje, uzgoju ljekovitih biljaka i načinu liječenja, pa vjerojatno po njihovoj ideji (naročito benediktinaca i pavlina) nastaju *kočari* – posebni prostori u vrtu za uzgoj ljekovitog i začinskog bilja.[6]

Pavlini su koristili ljekovito bilje za pripremu lijekova, a u samostanskom vrtu uzgajali su ljekovito bilje i tako utjecali na seljake da i oni to čine. U samostanskom prostoru otvorena je ljekarna još prije 1613. g. koja je služila ne samo za samostan nego i stanovništvo Pazinske knežije. U inventaru ljekarne postojao je herbarij i više knjiga o ljekovitim biljkama.[7]

Crkvene su se vlasti i na druge načine brinule za zdravlje naroda pa tako jedan dopis od 18. 11. 1835. g. donosi upute župnicima »*... da pouče vjernike kako se ponašati i što činiti u slučaju prijeteće zaraze od kolere*« te upućuje koja jela treba izbjegavati a koja se preporučuju.[8]

Od nedavne prošlosti umanjena je uloga svećeničkih redova a o liječenju naroda brinuli su se tek pojedinci. Tako se u Istri još priča o humskom župniku Josipu Vidu (1904.-1983.) koji je prikupljao ljekovito bilje i priređivao ljekovite čajeve a posebno je proizvodio ljekovitu rakiju *bisku* u koju je stavljao bisku (imelu) i nekoliko ljekovitih biljaka. Služila je kao lijek za želudac i visoki tlak, te druge bolesti.

Župnik iz Oprtlja Ante Jukopila u kalendaru *Istarska Danica* godinama objavljuje niz priloga o ljekovitom bilju (Gospina trava, stolisnik, kopriva, preslica, maslačak i druge) a za bolesnike priprema čajeve, tinkture i meleme za liječenje različitih bolesti.

Narod je u prošlosti u svećenicima vidio osobe koje mogu pomoći brigom ne samo za zdravlje duše nego i tijela. Još jedan od češćih oblika bio je odlazak svećeniku na blagoslov ili odnošenje na blagoslov bolesnikove odjeće. I taj postupak narod je nastojao pojačati

4 Fulvio TOMIZZA, Bolji život, Pula-Rijeka 1980, str. 29.

5 ..., *Razvoj medicine u Istri.* Katalog izložbe, Arheološki muzej Istre, Pula 1982., str. 7.

6 Ante BARTOLIĆ, Narodno zdravstvo i zdravstvena zaštita u Istri. U: *Karojba i okolica* 1, Karojba 1983., str. 205-210.

7 Ante BARTOLIĆ, Pavlinska ljekarna u Svetom Petru u Šumi. *Jurina i Franina.* kalendar 1983., Pula 1982., str. 112 i 113.

8 Ivan ŠTOKOVIĆ, Kršćanstvo kroz povijest Marčane. U: *Acta Matice hrvatske* 1, Pula 1994., str. 27.

time da se ne obraća svom svećeniku nego onima koje ne poznaje, pa čak i svećenicima druge vjere. Tako je zabilježeno da u Dalmaciji pravoslavno stanovništvo »... *ide fratrima na blagoslov a još u većoj mjeri katolici dolaze pravoslavnom popu*«.[9]

Bolesnici su odlazili sami ili je teže bolesnike netko odvodio a ako i to nije bilo moguće onda je netko od ukućana nosio »*blagoslovit robu*« (komad bolesnikove odjeće). Da bi povećali učinkovitost neki su tu odjeću nosili na blagoslov dvojici ili trojici svećenika. Slično je i u slučaju perojskog pravoslavnog popa, kome su dolazili katolici iz gotovo čitave Istre, a perojski pravoslavni odlazili su na katoličko hodočašće u crkvu Svete Foške kraj zaselka Batvači.

Sveci zaštitnici i pomoćnici

Narod Istre obraća se pojedinim svecima radi očuvanja zdravlja ili otklanjanja bolesti, te ih smatra zaštitnicima i pomoćnicima. Prema terenskim zapisima i dostupnim izvorima u Istri ih ima 33 a prema leksikonu ikonografije ima ih četrnaest: »*Već u IX. stoljeću nalazimo zametke posebnih pobožnosti skupini svetaca, pomoćnika u nevoljama i bolestima duše i tijela. No, sačuvani likovni spomenici takve pobožnosti potječu tek iz XIV. stoljeća. Katalog i broj tih svetaca varira prema pokrajinama i razdobljima. Iako se prikazuju i pojedinačno, u ikonografskom motivu 'Četrnaest svetih pomoćnika' prikazani su uvijek zajedno, u nizovima od dva registra. Broj 14 ustalio se u XVI. stoljeću (jedanaest muških i tri ženske), a tako i njihov katalog. Štovanje im je osobito razvijeno u alpskim zemljama i u srednjoj Europi*«.[10] Kako se i u tekstu spominje raznolikost prema pokrajinama tako se od 14 navedenih pomoćnika u Istri štuje samo pet: Barbara, Blaž, Juraj, Katarina i Vid, ali i s razlikama u području zaštite.

Došavši u današnju domovinu Hrvati su postupno prihvaćali kršćanstvo i to najprije u gradovima a potom i u selima. Od latinskog naziva *pagus* (selo) postao je naziv paganski ili poganski kao sinonim onoga što ne pripada kršćanstvu. Oleg Mandić objašnjava postupni i dugotrajni proces pokrštavanja. Već od 11. st. papa Grgur I. preporučuje misionarima da bez grubosti i naglosti šire kršćanstvo. Savjetuje im da ne ruše poganske hramove i ne ometaju žrtvovanje poganskim bogovima, kako bi lakše prihvatili katoličku vjeru u mjestima u koja su navikli dolaziti. Tako se oblikovalo štovanje nekoliko katoličkih svetaca koji imaju sličnosti s lokalnim božanstvima jer se u jednoj sredini neki svetac štuje više a u drugoj manje.[11]

Hrvati su iz pradomovine donijeli mnoge običaje i vjerovanja te ih održali do danas. Tako su održali i vjerovanje u nekadašnja božanstva koja su prenijeli na katoličke svece.

---

9 Vidi bilj. 3, str. 83.

10 ..., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Uredio: Anđelko Badurina, Zagreb 1985., str. 189.

11 Oleg MANDIĆ, *Od kulta lubanje do kršćanstva*, Zagreb 1954., str. 417 i 418.

Vrhovni Bog *Perun* štuje se kao sveti Ilija, a *Volos* kao sveti Vlaho ili Blaž. *Lada* je bila božica ljubavi, ljeta i žetve i kao ljetna svetkovina prenesena na Ivanjdan. To objašnajva Franjo Ledić navodeći da tragove njezina imena nalazimo u nazivima istarskih lokaliteta: Ladin kod Labina, Ladići kod Kanfanara i Ladavci kod Pazina. (Kao što su paljeni krijesovi božici Ladi tako se i donedavno u Istri palilo krijesove uoči Ivanjdana, a u nekoliko sela Bujštine zabilježio sam za taj krijes naziv: *lada, lade* ili *oganj za lade*).

Ledić dalje opisuje boga *Vodana,* zaštinika voda, rijeka i mora. Od njegova imena u Istri je naziv mjesta Vodnjan. Vodana su slavili i poslije doseljenja na Jadransko more a i danas se štuje kao Sveti Nikola, zaštitnik pomoraca i brodara.

Pogansko božanstvo svjetlosti Svantevid, Svetvid ili Svevid, koga su slavili u lipnju kada je dan najduži, imenom i datumom veže se uz katoličkog Svetog Vida. Svantevidu su pripadnici slavenskog plemena Rujani, nakon prihvaćanja kršćanstva, hodočastili i prinosili žrtve u njegovu hramu.[12] Ipak, današnje slavljenje Svetog Vida i u Istri ima neka vjerovanja i običaje, iako u drukčijem obliku. To je odlazak na izvor Grintovac u Gračišću na Vidovdan prije izlaska sunca, a neki su to činili i bilo kojeg dana u godini. Na izvoru su prali oči vjerujući da će time očuvati zdravlje očiju. Očitija veza praslavenskog božanstva i Svetog Vida održana je u slučaju hodočašćenja na otoku Pagu, o čemu slijedi opis.

Zbog održavanja poganskih vjerovanja i sporog prihvaćanja kršćanstva od 11. st. pokušavalo se to riješiti križarskim ratovima. Ali, ti pohodi »... *ne samo da nisu slomili njihovu vjeru u stare bogove, nego su ih rasplamsali da još više počnu poštivati svoje idole, a osobito Rujani svoga boga Svantevida*«. Slaveni su pobjeđivali osvajače i bogati ratni plijen iz zahvalnosti za uspjehe prinosli bogu Svantevidu, čak i krvne žrtve. Tek kada su u Pomeraniji u području oko Odre počeli djelovati misionari kršćanstvo se uvodi na miran način.[13]

Pored štovanja svetaca zaštitnika, vezanih uz poganska božanstva, u Istri se štuju i drugi sveci. Različit odnos prema štovanju pojedinog sveca vidi se iz podatka o broju istarskih crkava posvećenih određenom svecu. Najviše ih je posvećeno Svetom Roku – 27. Zatim po brojnosti slijedi Sveta Lucija sa 16 crkava. Ali, i u crkvama koje nisu njoj posvećene u tri crkve je njezina slika na platnu, u četiri je oltarna pala, a u 14 crkava je drveni kip s atributom ove svetice: oči na pladnju. Gospi od Zdravlja posvećeno je 10 crkava, dvije Svetom Vidu a tri Svetom Vidu i Modestu.[14]

Sveci zaštitnici zdravlja u Istri su:

1. Sv. AGATA (5. veljače) je zaštitnica žena, a obraćaju joj se za otklanjanje bolesti i da bi imale mlijeka za dijete. To je ženska svetkovina i kazivačice govore da su u prošlosti toga dana žene išle u crkvu, nisu ništa radile, družile se, pile rakiju i častile se.

---

12 Franjo LEDIĆ, *Mitologija Slavena II,* Zagreb 1970., str. 128 i 222.

13 Isti, str. 185 i 222.

14 ..., *Crkva u Istri.* Uredili: Marijan Bartolić i Ivan Grah, Pazin 1991., str. ... - ...

2. Sv. ANA (26. srpnja).

3. Sv. BRIGITA (23. srpnja). Ove tri svetice smatraju zaštitnicama žena i žene su njihov dan svetkovale kao ženski dan.

4. Sv. ANDRIJA (30. studenoga) štiti od grčeva i crvenog vjetra.

5. Sv. ANTUN PADOVANSKI (13. lipnja) zaštitnik je domaćih životinja i pomoćnik pri njihovu liječenju. U ovom prilogu opisujem samo liječenje ljudi. Liječenje životinja u slovenskom dijelu Istre opisao je Milan Dolenc i donosi neke opise postupaka kakvi su bili i u hrvatskom dijelu Istre.[15] Ipak u ovaj prilog, zbog posebne vrijednosti uključujem liječenje goveda, kako ga opisuje Mate Balota u romanu *Tijesna zemlja.* To je primjer liječenja uz pomoć molitve i škropljenje blagoslovljenom vodom pomoću grančice blagoslovljene masline: »Blaženi i preblaženi sveti Ante Padovanski, ki braniš čovika i siromaha, ti ki ljubiš sve ča je živo na oven svitu, pogledaj na nevolju siromaha Marka Gašpića, ne daj da poginu njegova dobra goveda, hranitelji i branitelji. *»Blaženi sveti Ante, ti ki braniš repaca na krovu, lastavicu pod krovom, vuka u gori i medvida u jami, pusti milost svoju na hižu i dvor, na pridvorje Marka Gašpića i svih Gašpićevih, čuvaj od zla i bolesti Rumenku i junca, ki se muče. Ovo naručujem i priporučujem i zavećivan se u ime Marka Gašpića, da ćemo kupiti sviću za tvoj oltar i mašiti svetu mašu u tvoju čast. Očuvaj nas od griha, zla i napasti, kako je blaženo sveti ime tvoje, sada i vazda u sve vike vikova, amen«.*[16]

6. Sv. POLONIJA (9. veljače) zaštitnica zuba. Kada nakoga zaboli zub primi se rukama za oboljelo mjesto i kaže: *»Sveta Apolonija premilostiva, smiluj se vrhu mene, očuvaj me od ovoga zla!«* To treba izgovoriti tri puta. U rukopisu Josipa Ptašinskog završetak je drukčiji: *»... očuvaj me od svakoga zla i bolesti zuba amen!«*[17]

---

[15] Milan DOLENC, Ljudsko veterinarstvo v slovenskem delu Istre. U: *Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije,* Poreč, 30. IX. do 2. X. 1976., Rijeka 1978., str. 343-350.

[16] Mate BALOTA, *Tijesna zemlja,* Pula 1983., str. 333.

[17] U ovom prilogu, zbog opsežnosti ali i radi izbjegavanja ponavljanja imena kazivača i lokaliteta, te podatke ne navodim ni prema zapisima vlastitih znanstvenih terenskih istraživanja, kao ni iz rukopisne zbirke Josipa Ptašinskog.

Josip Ptašinski, podrijetlom iz Moravske, služio je kao župnik u selu Muntrilj. Napisao je rukopis za djelo: *Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri.* Rukopis je pisao od 1890. do 1899. g. ali nije bilježio imena mjesta i kazivača. Građa je zabilježena u 9 rukom pisanih bilježnica s različitim temama a za ovaj prilog korišteni su podaci iz tri poglavlja: IV. *Pučka vjera, blagdani i štovanje svetaca,* VIII. *Praznovjerja i staroslovansko bajoslovlje* i IX. *Prostonarodna pathologija i therapija ili bolest i liječenje bolesti.* Pri opisivanju pojedinog sveca zaštitnika ponekad su uzimani podaci sa više mjesta, iz više poglavlja. Zato bi prilog bio nečitak i preopterećen kada bi se navodila svaka stranica i poglavlje.

Budući da je Ptašinski bio Moravac hrvatski je počeo učiti nakon dolaska u Istru te njegov tekst ima grešaka za koje se ne može utvrditi jesu li nastale zbog nepoznavanja jezika, zbog pogreške pri pisanju ili pogrešnog naziva zapisanog od kazivača. Zbog toga su neke riječi ispravljane ne radi lektoriranja nego radi lakšeg razumijevanja.

Rukopis je pohranjen u arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU pod brojem SZ 111.

7. Sv. BARBARA (4. prosinca) štiti od bolesti zuba.

8. Sv. BILIN je zaštitnik protiv ugriza zmija. Kada nekoga ugrize zmija, prema zapisu J. Ptašinskog, daju mu jesti komad kruha svetog Bilina. To je kruh blagoslovljen u crkvi sv. Bilina kod Grožnjana. Danas ta crkva ne postoji. Vjerovali su da kruh svetog Bilina liječi ne samo od ujeda zmija nego i psa i škorpiona. Dok ugrizeni jede kruh iscjelitelj moli: *»Preblaženi sveti Bilin, svetac Božji, ozdravi od ove nesreće ovo krstjansko tijelo, jer je vjera krstjanska«.*

9. Sv. BLAŽ, VLAHO (3. veljače) štiti od bolesti grla jer je, prema legendi, spasio od gušenja dijete, koje je progutalo riblju kost pa mu je zapela u grlu i ugušila ga. Na dan svetog Blaža u crkvi svećenik uz molitvu vjernicima stavlja pod grlo dvije upaljene prekrižene svijeće. Roditelji posebno nastoje na taj obred dovesti djecu, jer je u prošlosti od bolesti guše umiralo mnoge djece. Vjernici donose u crkvu blagosloviti malo ulja, čuvaju ga preko godine u kući, pa ako nekoga zaboli grlo ili trbuh, mažu oboljelo mjesto uz molitvu: *»Preblaženi sveti Blaž, koji je imao devet sestara, od devet je došlo na osam, od osam sedam...* (nabrajaju dalje smanjenje)... *dok je došlo na jednu, od jedne na nijednu. Kako su se rastale Blaževe sestre, tako neka se rastane ta bolest od tog kršćanskog tijela«.*

Neki za liječenje grla zovu u pomoć *zaklinjača* koji sa dva prsta maže grlo maslinovim uljem blagoslovljenim na svetog Blaža uz izgovaranje već spomenute molitve o Blaževih devet sestara. Pri mazanju mora paziti da ne takne kosu ili odjeću bolesnika, jer liječenje neće uspjeti. Na završetku mora kao svećenik oprati dva prsta i obrisati čistim platnom.

10. Sv. FOŠKA, FUSKA, lat. FUSCA (13. veljače) zaštitnica žena kojoj se obraćaju za liječenje oboljelih leđa. Njezin je kult raširen u Istri i na Kvarneru a hodočaste joj u crkvu Svete Foške u selu Bitvači.

11. Sv. GAUDENCIJE OSORSKI (1. lipnja) zaštitnik je od ujeda zmija. Prikazuju ga kao biskupa, u pozadini je grad Osor, a po tlu gmižu zmije. Gaudencije je u 11. st. bio biskup u mjestu Osoru na Cresu. Ptašinski bilježi da protiv ujeda zmija treba imati uza se *kamen svetog Gaudencija* a na Krku postoji narodno vjerovanje da je sveti Gaudencije zaštitio žitelje svih Kvarnerskih otoka od ujeda zmija.[18]

12. Sv. ILIJA (20. srpnja), u narodu zvan ILIJA GROMOVNIK, nastavak je vjerovanja u praslavenskog boga Peruna – gromovnika. Vjernici mu se obraćaju radi zaštite od groma ali i od ujeda zmija molitvom: *Čekaj, čekaj, zmija, / dokle dođe Ilija, / Ilija i Marija / i Marijino dite, / da ti glavu odsiče.* Ovu molitvu treba izgovarati naročito u slučaju kada netko ugleda zmiju, pri čemu ju mora gledati u oči i izgovarati tekst. To treba izgovoriti tri puta i zmija će se maknuti s mjesta, te *»jako trpi«.*

[18] Radmila MATEJČIĆ, Zdravstvene prilike na Krku u knjizi 'Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia' doktora Giambattiste Cubicha, Zbornik radova *26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije,* Poreč, 30. IX. do 2. X. 1976., Rijeka 1978., str. 229.

13. Sv. IVAN APOSTOL (27. prosinca) slavio se u prošlosti uglavnom u sjeverozapadnoj Istri. Toga su dana u crkvi blagoslovili malo vina, donijeli ga kući i ulili jedan dio u bačvu s vinom a drugi dio u boci čuvali kroz cijelu godinu da bi ga dali bolesniku ili umirućem.

14. Sv. IVAN KRSTITELJ (24. lipnja) ide u red najštovanijih svetaca. Uz njega se i danas vežu pretkršćanski kultni obredi i običaji uz paljenje krijesova i upotrebu vode. Stari su Slaveni hodočastili rijekama, jezerima i izvorima, prinosili žrtve, a onda se kupali i čistili od zla. To su dopunjavali paljenjem krijesova.

Od pokrštavanja pa do nedavne prošlosti u nas su paljene vatre – krijesovi na raskrižjima, u selima pa i u dvorištima. I tu neki nazivi ukazuju na pretkršćansko božanstvo *Ladu*, pa je naziv za vatru u Materadi *oganj* ili *lada*, u Brtonigli *lada* ili *fogo* a u Murinama *lade* ili *oganj za lade*. (Zanimljivo je da su tu mjesta iz Bujštine, u kojima se više Hrvata talijaniziralo nego u srednjoj Istri, ali je u vjerovanju zadržan stariji utjecaj). Te su vatre ložene granjem a mnogi bi pri početku loženja ubacili grančicu blagoslovljene masline ili cvijeća. Vatra je ložena do ponoći a u nekim selima crkvena su zvona zvonila cijele noći radi zaštite od vještica. Mladi su (a neki stariji) preskakali preko vatre, vjerujući da će ih to zaštititi od glavobolje cijele iduće godie. U Novoj Vasi kod Šušnjevice preskakali su vatru vjerujući da će time spriječiti *natepe* (naboje) na tabanima. Neki to čine protiv zubobolje i za zdravlje očiju.

Na Ivanju ujutro hodali su bosi po pepelu od krijesa da ne bi imali žuljeve ili ozebline (*poledice* ili *buganjci*). U Barbanu je zabilježeno da se ujutro opere lice blagoslovljenom vodom i malo te vode popije, da bi bili zdravi. U Jakovicama sam 1962. g. zabilježio da na Ivanju ujutro treba poći u šumu i kosirom raskalati jedan *dubić* (hrastić) ozgor do dna ali tako da ostane spojen kao obruč. Kroz njega se treba tri puta provući ako nekoga boli slezena. U Cvitićima na Žminjštini na Ivanju su neki u crkvi o zid trljali leđa, da ih ne zabole.

15. Sv. KATARINA (25. studenoga) nije štovana kao zaštitnica zdravlja a jedino Jakov Mikac bilježi podatak s početka 20. st. da joj se obraćaju radi liječenja: »*Kada netko 'svene' (ugane) nogu ili ruku u zglobu, odmah smatra, da je stao na 'zlu stopu' štrige ili orka, ili pak na neku drugu čaroliju. Tada se pozove žena koja zna 'razgovarati' (vračati) da pomogne unesrećenome. Žena dođe i od 'beke' (vrbe) načini mali križić, koji poveže domaćom vunenom niti i metne ga na oteklinu. S rukom prekriži preko križa tri puta i svaki put izgovori: 'Hat mat, zidaj crkvu svete Katarine'. Oteklina se nakon toga omota krpom, a križić se pričvrsti povrh krpe, pa je time vračanje gotovo*«.[19]

16. Sv. JOSIP (19. ožujka) je zaštitnik duhovnog i tjelesnog zdravlja obitelji. Zagovornik je u Boga i za pojedince tega prizivaju se u pomoć umirućem molitvom: »*U ime Isusa i Marije i svetoga Josipa i njegova briga*«.

[19] Jakov MIKAC, *Istarska škrinjica*, Zagreb 1977., str. 261.

17. Sv. JURAJ (23. travnja) je zaštitnik od kužnih bolesti. Kod Hrvata je supstituirao pretkršćanske agrarne i stočarske kultove.[20] U Istri mu se obraćaju za pomoć protiv glavobolje i ugriza zmija, jer je ubio zmaja. Djeca na Josipovo načine *kolembulje* (ljuljačke) na kojima se ljuljaju da bi bili zdravi preko cijele godine. »*Sveti Jure, kolaj, lembaj! Sveti Jure, Juričnik, ti nam budi pomoćnik, da nas glava ne boli!*«

U slavenskoj je mitologiji štovano božanstvo *Golemi* kao simbol proljeća i mladog sunca. Uz njega se spominje »... *i lijepa božica LADA, a slavili su ih od Đurđeva do Ivanjdana. Inače, Golemi predstavlja snažnog junaka, koji se bori i ubija zmaja – demona zime, kao što u prirodi nastupajuće proljeće svladava zimu*«.[21] U kršćanstvu je sveti Juraj najsvestraniji zaštitnik: od kužnih bolesti, pogibelji u moru i ratu, štiti zemlju i usjeve, ratare i pastire, te razna druga zanimanja.

18. Sv. KUZMA i DAMJAN (27. rujna) su zaštitnici koje narod zaziva protiv svih bolesti, »*jer su oni bili prvi liječnici i Bogu liječili rane i kadili tamjanom*«. Štovani su u cijeloj Istri, živjeli su u 3. i 4. st. pa nisu mogli liječiti Isusa kako narod govori. Oni »... *su se posvetili liječenju bolesnika prema pozivu Duha Svetoga*«.[22] Za liječenje svakog oboljenja narod je masirao oboljelo mjesto blagoslovljenim uljem i tamjanom (prema analogiji: Damjan – tamjan) uz molitvu: »*Sveti Kuzma i Damjan, koji liječi svake bolesti, liječi i ovu bolest!*«

Kuzmi i Damjanu se obraćaju za liječenje uganuća, za bolove u trbuhu u muškaraca i žena, te posebno za liječenje *materine bolesti* ili *bolesti od materine* (smetnje prije menopauze). Kao lijek treba piti čaj od pelina s morskom solju a zaklinjač je liječio uz molitvu: »*Matica materina, huda kako kačina, zberi svita svoje, kako Marija lase svoje! Sveti Kuzma, Damijan, koji sve rane liječi, liječi i ovu maticu po mojih rukah!*« Dok to govori zaklinjač maže bolesnika po trbuhu blagoslovljenim uljem.

19. Sv. LIBERAT (29. ožujka) bio je liječnik i zato mu se ljudi obraćaju za sve vrste bolesti i preporučuju molitvom: »*Da bi sveti Liberat deliberal od ove bolesti*«. Protiv ugriza zmija zazivaju njegovu pomoć i daju misliti. Obraćali su mu se i za liječenje hemeroida.

20. Sv. LOVRO, LOVREČ (10. kolovoza). Obraćaju mu se za liječenje groznice. Da bi pomogao treba mu se moliti i postiti. J. Ptašinski spominje slučaj nekog čovjeka koji nije htio postiti i rugao se onima koji su postili: »*Kamo je sveti Lovreč kada san ja svim svecima postio!*« Zato što je tako govorio uhvatila ga je jaka groznica prije nego što je pala noć.

21. Sv. LUCIJA (13. prosinca) se štuje u cijeloj Hrvatskoj i uz njezin dan vezani su brojni običaji i vjerovanja. U Istri je njoj posvećeno 16 crkava i to u svim područjima. Etnologinja Dunja Rihtman Auguštin nalazi u običajima i obredima vezanim uz Lucijin dan pret-

---

20 Vidi bilj. 11, str. 259. i 260.

21 Franjo LEDIĆ, *Mitologija Slavena I*, Zagreb 1969., str. 162.

22 Ante ŠONJE, Kult sv. Kuzma i Damjana u Poreštini s osobitim osvrtom na mozaike u Eufrazijevoj bazilici u Poreču. U: *Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Poreč, 30. IX. do 2. X. 1976., Rijeka 1978., str. 51.

kršćanske i kršćanske tradicije, a Crkva je kristijanizacijom nastojala isticati Luciju kao nositeljicu svjetla. Svetkovanje Lucije vezano je uz poganske božicu *Perhtu* i mitski lik *Lutzelfrau* sa dvojnim osobinama: dobra je i dariva djecu, ali ih ujedno plaši i jede.[23]

I u Istri su brojni običaji i vjerovanja vezani uz Luciju, a u ovom prilogu spominjemo samo one vezane uz zdravlje i to posebno bolesti očiju. Prema romanskoj pučkoj etimologiji ime Lucije nastalo je od *lux, lucere,* talijanski *luce* (svijetlo).[24] Mogući je razlog za taj naziv činjenica što je do uvođenja gregorijanskog kalendara 1691. g. Lucijin dan (12. prosinca) držan za najkraći dan u godini i prekretnicu u novu astronomsku godinu, produživanje dana i dolazak više svjetla. Kao dan svjetlosti Lucijin dan se i danas slavi u nordijskim zemljama izborom najljepše Lucije, u bjelini s upaljenom svijećom.

Štovanje Svete Lucije kao zaštitnice vida i traženje njezine pomoći pri liječenju izražava se na razne načine. Najčešće joj se zavjetuju i daju misiti. Ivo Jardas zabilježio je u Kastavštini da kada nekoga zabole oči ide u crkvu Svete Lucije, stavi na oltar svijeću ili *lemuzinu,* te platnom kojim je prekriven oltar obriše oči.[25]

Jakov Mikac opisuje liječenje očne bolesti zvane *perla* u Kašteliru oko 1930. g. uz pomoć zlatnog prstena sa sličicom Svete Lucije. Smatralo se da je taj *»prsten svete Lucije«* čudotvoran. Liječilo se križanjem a na liječenje su dolazili bolesnici iz okolnih sela. Bolesnik je dolazio u kuću vlasnice prstena, sjeo na stolicu, prekrižio se, a vlasnica mu je prstima razmakla očne kapke i prekrižila mu oči okom prstena sa sličicom Lucije, umočenim u blagoslovljenu vodu. To je ponovila tri puta i liječenje je završeno. Ako bolest nije prošla bolesnik je opet dolazio *»da mu se križa«.*

Drugi je način liječenja Mikac zabilježio u Brestu pod nazivom: *zagovaranje za perle.* To je radila jedna žena. Bolesnik je kleknuo na pod, ona je prekrižila sebe i njega i izgovarala:

Sveta Luce, bilu čašu primila,
bile ruke oprala, bili obraz umila,
bili jaram primila, bile vole oklenila,
dugu njivu orala.
Zgora bilo, zdola crno,
sveta Luce, pomozi nam!

Potom tri puta puhne bolesniku u oči – dva puta u desno, jednom u lijevo. Zatim tri puta palcem prekriži bolesnika – dva puta preko očiju, jednom preko čela. Molitvu treba nad bolesnikom izgovoriti tri puta a bolesnik nakon toga tri dana zaredom moliti u čast svete Lucije sedam Očenaša i sedam Zdravomarija i time je liječenje završeno.[26]

---

23 Dunja Rihtman Auguštin, *Knjiga o Božiću,* Zagreb 1992., str. 25-29.

24 Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* Zagreb 1988., str. 119.

25 Ivo JARDAS, Kastavština. U: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 39, Zagreb 1957., str. 23.

26 Vidi bilj. 19, str. 259 i 260.

U selu Skitača postoji crkva iz 1616. g. posvećena svetoj Luciji, s kipom svetice koja u lijevoj ruci drži pladanj s očima. O toj svetici u Skitači postoji legenda da je u jednoj školnici (pukotini u stijeni u kojoj se zadržava kišnica) na Brdu »... *umila svoje uplakane oči jer Skitačani nisu uslišili njezinu želju – da joj se u mjestu podigne crkvica*«. I crkvica je kasnije izgrađena a sveta je Lucija vodu u toj školnici svojim suzama učinila svetom.[27] Budući da danas u Skitači ima malo stanovnika, a vjerojatno je tradicija štovanja vode odavno prestala i tek ostala u sjećanju nekih kazivača koji više ne žive u Skitači, ne može se tvrditi, ali može pretpostaviti da su je smatrali ljekovitom za oči.

Uz svetu Luciju vezano je praznovjerje kojega je trebalo obaviti u crkvi. Prvo je na Lucijin dan trebalo započeti izrađivati stoličicu tako da se svakoga dana radi pomalo i dovrši do Božića. Na božićnoj misi trebalo je stati na nju u trenutku podizanja hostije. Tada će moći vidjeti koje su žene u crkvi vještice, jer one okrenu glavu prema vratima.

22. Sv. LUKA (18. listopada) štiti od ujeda zmija. Obraćaju mu se za liječenje ljudi a naročito za spašavanje domaćih životinja. Zaklinjač je preko životinje prebacio tri kamenčića i molio: »*Sveti Luka, svetac Božji, pitamo milost, da biš izličio ovu ranu od one nemoćije!*« Potom nad životinjama načini znak križa.

23. Sveta se MARIJA u narodu veoma štuje i traži se njezina zaštita i pomoć u više njezinih svetkovina.

Na MARIJU SVIJEĆNICU (2. veljače) nose u crkvu blagosloviti svijeću koju čuvaju u kući i zapale je samo uz umirućega.

Na svetu MARIJU VELIKU (15. kolovoza) u crkvi blagoslove ljekovito bilje i cvijeće kojim kade bolesnika, a radi zdravlja stavljaju i u hranu domaćim životinjama. Ptašinski piše da je blagoslov bilja potvrđen i od crkve kako bi dobilo nadnaravnu ljekovitu moć protiv bolesti duše i tijela, »... *kako se čitaše u starih blagoslovah: 'Blagoslivljam i posvećujem ove trave, rusul, ruta, pelina, rože i cvieće, neka gdigod budu postavljene u kući ili postelji ili prideli, ili budu na sebi nošene, ili mirisane, ili se koji na nje nakadi, ili s njimi u vodi opere, ili gdigodi postavljene budu, po mogućstvu Tvomu i Muke Sina Tvoga gospodina našega Isukrsta i svetog Ubalda i svetog Oca Filipa Necija, kojih imena spominjem, i kripost vrhu svih trava neka se odile prokleti, i pojdu u jezero pakleno sa svimi njihovim dili, a da prebivaju u njih sveti Angjeli Božji, i oni koji se budu njima služili primu zdravlje od svake nemoći. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen'*«. Pored ove molitve Ptašinski spominje i molitvu Mariji: »*Uzvišena si kao cedar na Libanu, kao cipres na vrhu Siona, kao palma si na Kades uzvišena, kao čep ruže u Jerihu, kao ulika na polju liepa, kao javor uzvišena kraj voda na cestah, kao vinova loza dala si miris u cvietu, a cviet Tvoj donaša plod poštenja i pravednosti*«. Na završetku blagoslova svećenik poškropi trave i cvijeće blagoslovljenom vodom i nakadi tamjanom.[28]

---

[27] Vesna FABRIS, U sedmom su se stoljeću ovdje naselili Skiti..., *Glas Istre* od 22. 5. 1999., str. 20 i 21.

[28] Josip PTAŠINSKI, *Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri*. Rukopis u arhivi OŽNO HAZU, SZ 111, str. 593a i b. (Veza: bilj. 17).

Od VELIKE do MALE GOSPE (8. rujna) bere se cvijeće koje služi za liječenje.

GOSPA OD ZDRAVLJA (2. studenog) već po imenu trebala bi biti najviše štovana kao zaštitinica zdravlja i njoj je u Istri posvećeno 10 crkava. Međutim, nisu zabilježene posebne molitve i obredi u njezinu čast.

24. Sv. MARTA (16. kolovoza) zaštitnica je žena koje joj se obraćaju za očuvanje zdravlja i liječenje *bolesti svete Marte* (atrophia = gubljenje krvi, suhobolja). Govorilo se da za ovu bolest nema lijeka a jedino mogu pomoći molitva i blagoslov. Pored toga treba piti riblje ulje i natašte sirovo jaje.

25. Sv. ROK (16. kolovoza) je zaštitnik od kužnih bolesti i kuge. Štuju ga po cijeloj Istri i njemu je od svih svetaca posvećeno najviše crkava, čak 27, ali i u ostalim crkvama ima najviše njegovih kipova i slika. No, nema podataka o posebnim molitvama.

26. Sv. ROMAN (28. veljače). O ovom svecu i njegovoj zaštiti nisu zabilježeni podaci od kazivača. J. Ptašinski pod imenom Roman i danom 22. svibnja piše o pustinjaku koji je živio u špilji u Limskom zaljevu i po tome bi bila riječ o sv. Romualdu. Piše da je u njegovu čast sazidana crkva, da su u nju hodočastili i činili zavjete svecu da ih oslobodi od svakojakih bolesti i zla. Danas na tom mjestu stoji nova crkva na čast svetog Martina.

27. Sv. SERAFIN (12. listopada). Obraćaju mu se za liječenje bolesti koju narod zove, prema Ptašinskom, *crvi* ili *tarme.* Opisuje da muha položi jaje u ranu na čovjeku ili životinji i razviju se crvi. Životinje liječe tako da ranu pospu prahom od *slanca,* a čovjeka liječe molitvom i praznovjerjem. S bolesnikova zatiljka uzme se tri vlasi kose i prinesu oko *veruga* ili *kadena* (lanca za vješanje kotla nad ognjištem) od desna prema lijevo i pri tome govori: »*Koliko u tih verugah loja, toliko u tom tijelu crva*«. Potom se sve tri vlasi stave u kakvu rupu u zidu koja se začepi, te izmoli pet Očenaša, Zdravomarija i Slava na čast svetog Serafina uz vjerovanje da će crvi izići iz tijela.

28. Sv. STJEPAN (26. prosinca) u narodu se posebno ne štuje kao zaštitnik zdravlja i ne mole posebne molitve. Ipak se njegovim imenom nazivaju ljekovite toplice ispod stijene Svetog Stjepana. O nastanku toplica Ptašinski je zabilježio priču koja povezuje svetog Stjepana sa svetom Katarinom. Priča govori da su bili vjenčani ali da su oboje optuženi zbog izvanbračnih veza. Da bi dokazali nevinost skočiše sa stijene: na mjestu pada svetog Stjepana poteče izvor hladne a na mjestu pada svete Katarine tople vode. Ivo Jardas bilježi priču o lijepoj i siromašnoj pastirici Mariji u koju se zaljubio grof. Kada ju je zaprosio ona ga je odbila jer je voljela susjeda Jakoma. Kći oprtaljskog podeštata bila je zaljubljena u grofa i zato je počela klevetati Mariju. Jakomo je povjerovao neistini i ostavio Mariju. Ona se popela na stijenu i rekla: »*Sveti Stipan, ja ću s te grote skočiti doli. Ko san grišnica i nepoštena, neka umren. Ko san poštena, neka zi grota poteče voda ktera će zdraviti ljude*«. Skočila je, ostala živa, a s tog mjesta potekla je voda koja liječi ljude.[29]

[29] Ivo JARDAS, *Po grožnjanskom krasu,* Buje 1971., str. 36.

29. Sv. ŠKERIJAN prema Ptašinskom zazivan je u pomoć ako dijete dobije *rekete* (rahitis) i ne može stajati na nogama. Smatralo se da bolest dolazi od slabog zraka i slabe ishrane. Liječili su je tako da su djetetu davali piti riblje ulje, stavljali njegove noge u drop ili vrući pijeska a uz to činili blagoslove i davali misiti u čast svetog Škerijana.

30. Sv. TOMA (21. prosinca) zaštitnik je od štriga koje čovjeku nanose zlo i bolest. Ptašinski objašnjava da ima više vrsta štriga. Najmanju moć ima *orko,* jači je *bilko* i *vukodlak,* a najjači sa snagom 12 štriga je *ris.* Zato i navodi primjer molitve svetom Tomi:

Sveti Toma Angjelia, povisma je sakupio,
od povismi konce preo, od konci je mriže pleo,
polika je sva smetlišta, luzišta i pazderališta,
polovio i sve štrige i štrigune i sve bilfe i bilfune
i sve rise i risune, i sve more i morune.
Povel ih je na ravno polje, naložio velik oganj,
počel ih je hitat u taj oganj.
Oni su počeli moliti:
»Sveti Toma Angjelija, ne zatari ime naše,
gdje se bude Tvoje sveto ime zvalo,
pod ono slime nećemo slietovati«.
A ti, mora, lezi hroma, bati su ti puti, zemlja ti je uzda,
od Boga si prokleta i polag svetog Ivana sapeta. Amen!

31. Sv. UBALD (16. svibnja) je zaštitnik od raznih bolesti. Bolesniku dovedu zaklinjača ili zaklinjaču odnesu komad bolesnikove odjeće. On ga blagoslovi uz podužu molitvu koja završava sa: »... *u ime Gospodina i svetog Ubalda budete čiste i blagoslovljene*«. Ako se pretpostavlja da je bolest došla od uroka zaklinjač uz molitvu daje bolesniku da popije malo blagoslovljene vode, kadi ga i križa, te baca u vodu tri komada žara i gleda hoće li potonuti, što je znak da je urečen.

32. Sv. VALENTIN (14. veljače) slavi se kao dan zaljubljenih i dan kada se »*ptice žene*«. Svetog Valentina su zazivali za liječenje padavice koju narod zove *bol svetoga Valentina* ili *Božja bolest.* Ptašinski objašnjava da je to najraširenija neizlječiva bolest, te da je u Istri jako raširena »... *uslijed klimatičkih odnošaja i neumjerenog pića vina i tim žalosnija, jer ova bolest se baštini od roditelja na djecu i nema lijeka proti njoj*«. Kaže da je najbolji lijek zdrava voda, ne samo za piće nego i kupelj. Lijek su i kuhana kornjačina jaja i juha od nekog korijenja i sijena. I za liječenje ove bolesti pozivali su zaklinjača da izgovori molitvu i blagoslovi bolesnike.

Kao poseban lijek smatralo se da bolesnik treba otići na grob u kome je pokopan posljednji pokojnik, provaljati se tri puta preko groba govoreći: »*U ime Isusa, Marije i svetog Valentina, tomu tijelu nema ništa nauditi, nijedna sliparija. Hvaljen budi Isus i Marija!*« Tu istu molitvu izgovaraju neki zaklinjači kada dođu u kuću liječiti bolesnika. Jedan od načina liječenja je da se bolesnik u ponoć svuče do gola kraj lokve, optrči oko nje tri puta go-

voreći: »*Sveta voda Jordanska, kako si krstila svetog Ivana i Spasitelja, tako da bi me izličila od moje bolesti*«. Svaki put kada stigne na mjesto od kojega je pošao poškropi se vodom iz lokve.

33. Sv. VID (15. lipnja) je zaštitnik ljekarnika, očnog vida i pomoćnik pri liječenju bolesti *Vidova plesa* (grčenja i trzanje mišića).[30]

Poseban oblik štovanja svetog Vida kao zaštitnika i pomoćnika, kojega ujedno narod svojim hodočašćenjem povezuje sa praslavenskim bogom *Svetovidom*, opisuje Ante Šonje na otoku Pagu. (To je opisano uz hodočašća). Nije izrazita veza Vida i Svetovida s vidom i liječenjem očiju, pa ipak jedan primjer iz Istre to potvrđuje. To je pranje očiju na Vidovdan na izvoru Grintovac, ali i o tome opis slijedi uz ostale opise ostataka praslavenskog kulta vode.

***

Pri opisu narodnog liječenja uz pomoć svetaca zaštitnika, a tako je i u ostalim oblicima liječenja, često je spomenut broj koliko se puta određena molitva treba izgovoriti ili postupak ponoviti. Uvijek su to neparni brojevi: 3, 5, 7 i 9. Narod ne zna to objasniti ali kaže da su *livi* (neparni) brojevi sretni. Ipak, objašnjenje za to postoji u vjerskim sadržajima. Tako je broj 3 »... *postao božanski broj koji govori o trojstvu božanskih osoba ali i o Kristovu uskrsnuću*« trećeg dana nakon smrti. Brojka 5 je simbol 5 Kristovih rana a 7 je broj s različitim značenjima, ali prvenstveno: »... *sedam darova Duha Svetog, sedam glavnih grijeha, sedam svetih sakramenata, sedam radosti i sedam žalost blažene Djevice Marije*«. »Broj devet anđeoski je broj, jer Biblija govori o devet anđeoskih korova«.[31]

Blagdani i druge veze vjere i liječenja

Uz neke godišnje blagdane, a naročito oko Božića i Uskrsa, mole se određene molitve i obavljaju obredi preventivne namjene: da se osigura zdravlje pojedincu ili svim članovima domaćinstva. Za većinu tih postupaka narod ne zna pravo objašnjenje, nego samo kaže kako to treba ili da je dobro to činiti. Tako se posljednjeg dana Poklada treba jesti devet puta, na Veliki petak piti crnog vina (koliko popijenog vina, toliko organizam dobije krvi), a na Sensovo se jede *maneštra z koromačom* i sušenim svinjskim jezikom. Na brojne upite zbog čega se jede jezik i koromač na jednom mjestu je objašnjeno da je to protiv ugriza zmije, iako ni to nema nikakvu analognu magiju ili logično objašnjenje.

U ciklusu božićnih običaja, od Stjepanja do Tri kralja održavali su se u prošlosti (danas negdje obnavljaju) ophodni običaji *kolede*. Skupina mladića ili dječaka obilazila je seoska domaćinstva uz pjevanje pjesama religijskog sadržaja ali i izricanje želja za zdravlje. Ukućani su ih darivali a oni u zahvali poželjeli: »*I k litu Bože daj!*«.

[30] Vidi bilj. 10, str. 583 i 584.

[31] Vidi bilj. 10, str. 202, 456, 525, i 570.

Na Uskrs ujutro najprije se jede jelo blagoslovljeno u crkvi (pršut, jaja, mladi luk, *pinca*) a od toga prvo list masline ili mladi luk. Pri jelu nijedna mrvica od blagoslovljene hrane ne smije pasti na pod, a ako padne treba ju baciti u vatru. Neki su mrvice od blagoslovljenog jela zašili u vrećicu i nosili oko vrata radi zaštite od svakog zla. Ljuske od blagoslovljenih jaja domaćica je bacala oko kuće da ne dođu zmije a neki su ih stavljali u obuću da ih zmija ne ujede.

Bitnu ulogu u narodnom liječenju imala je blagoslovljena voda, ulje, sol, grančica masline i cvijeće. Poznato je da je maslinovo ulje samo sebi ljekovito ali ako je blagoslovljeno pojačana je njegova učinkovitost.

Blagoslovljena voda služila je za sprječavanje ili liječenje svih vrsta bolesti. Nju koriste sami ukućani ali i seoski liječnici. Pri škropljenju neki daju bolesniku i da pije blagoslovljenu vodu.

Blagoslovljena sol rjeđe se koristi i daje se bolesniku da pije rastopljenu u vodi. Postojalo je i vjerovanje da je blagoslovljena sol lijek protiv ugriza bjesnog psa.

Blagoslovljeno maslinovo ulje koristilo se za liječenje raznih bolesti. Neki su ga pili pomiješanog s vinom ili kavom radi liječenja želuca, posebno čira na želucu, te otklanjanje žučnih kamenaca. Služilo je za masiranje oboljelih udova, vrata ili drugih dijelova tijela.

Značajnu ulogu pri liječenju imale su grančice i lišće masline blagoslovljene na Cvjetnicu.[32] Grančicu blagoslovljene masline po donošenju kući zataknu iza slike na zidu i čuvaju preko cijele godine a prema potrebi koriste za liječenje.

Ako nekoga zaboli zub uzme par listova ili komadić grančice, doda komadić svijeće blagoslovljene na Svijećnicu i nekoliko cvjetova iz buketića blagoslovljenog na Tijelovo. Sve stavi na žar na lopati ili u metalnoj posudi. U Cerščini su vjerovali da je bolje to staviti u *livi cokul* (lijevu klompu) jer je sretniji od desnog. Dimom, koji nastaje treba nakaditi bolesni zub i tri puta proći oko glave bolesnika.

Vjerovalo se da na taj način treba nakaditi bolesnika u slučaju bilo kakvog oboljenja, jer se smatralo da je nastala kada je čovjek *urečen* ili *naštrapan,* pa kada se otkloni *urok* on će ozdraviti. Tim su načinom najviše liječili djecu jer su smatrali da su ona najčešće žrtve uroka. Obično ih je liječila majka a za starije se pozivala pomoć iscjelitelja i nije bilo dovoljno samo tri puta nakaditi oboljelo mjesto nego je trebalo izmoliti odgovarajuću molitvu.

Grančica blagoslovljene masline, omotana oko trbuha, liječi bolesti želuca ili pomaže osobi kojoj se »*zapre voda*« i ne može mokriti. Za liječenje uganuća ljudskih udova ili životinjskih nogu na bolno mjesto se privije grančica ili samo križić načinjen od prutića masline i pri tome moli određene molitva.

Uz ostala blagoslovljena sredstva bitnu ulogu u liječenju imala je i blagoslovljena odjeća bolesnika. J. Ptašinski piše da ljudi često odnose svećeniku blagosloviti bolesnikovu *robu*

[32] Josip MILIĆEVIĆ, Maslinarstvo Istre. U: *Problemi sjevernog Jadrana* 4, Zagreb 1982., str. 140-143.

(kapu, košulju, čarape ili dio nakita). Ističe da to neki svećenici ne žele učiniti (konac 19. st.) i zato mnogi odlaze pravoslavnim popovima iz sjeverne Istre u Trst a iz srednje i južne u Peroj. O liječenju kod perojskog popa i blagoslivljanje odjeće piše i Mate Balota u romanu: *Tijesna zemlja.*

Piše da su popu odlazili uglavnom hrabriji muškarci: »*U razgovorima Peroj je bilo tajanstveno mjesto i nikad se direktno nije izgovaralo, 'Poša je tamo' šaputale su žene, a to je značilo da je muški iz kuće sa crnom kokoši pod koretom, tajno da ga nitko ne vidi, otišao noću pravoslavnom popu u Peroj da blagoslovi bolesničke haljine*«. Ljudi su se tom prigodom potajno pričešćivali u pravoslavnoj perojskoj crkvi a mnogi su redovito za Uskrs odlazili na pričest u Peroj »... *i voljeli su se pričestiti vinom*«. Balota dalje objašnjava odnos prema rezultatima liječenja i kaže da se pričalo samo o uspjesima. »*Ako ne bi bilo uspjeha, nije se o neuspjehu govorilo i tako su ostajali samo čudotvorni uspjesi moćnog starovirskog popa*«. Sve su to činili u tajnosti a domaći svećenik »... *ako bi doznao, nije se iz neke opreznosti nikad u to miješao*«.[33]

O liječenju kod perojskog popa piše i Jakov Mikac vezano uz zdravlje rodilje i djeteta. Da bi rodilja imala dosta mlijeka za dijete trebala je oko vrata nositi *kolare mlječnjake* – dvije ili tri staklene kuglice nanizane na koncu. Prije nego ih stavi trebao ih je blagosloviti pop. Ako i pored toga nije imala dovoljno mlijeka morala je sama poći popu da joj blagoslovi kruh i bočicu ulja što treba pojesti kod kuće. U odlasku i povratku nije smjela ni s kim razgovarati, niti ikome išta dati, jer bi time »*dala mlijeko*«. Ako dijete noću plače majka ga je nosila na blagoslov popu.[34]

Postojao je čitav niz pravila kojih se treba pridržavati prilikom odlaska pravoslavnom popu: valja šutjeti, ne obazirati se, te obući *koret* (prsluk) ili drugi dio odjeće naopako. Popu se išlo tražiti lijek ali se pričalo da neki idu i potražiti pomoć ako se nekome želi osvetiti, jer se govorilo da pop može učiniti da se teško razboli čovjek ili životinja ili nanijeti štetu domaćinstvu.

Hodočašća, zavjeti i zavjetni darovi

Hrvati su u pretkršćansko doba odlazili na hodočašće i prinosili žrtve božanstvima. Tu su tradiciju održali i nakon pokrštavanja te nastavili hodočastiti manjem broju svetaca zaštitnika a nekima od njih umjesto nekadašnjih žrtava darivali zavjetne darove. Da su tragovi starog vjerovanja održavani do nedavne prošlosti opisuje Ante Šonje. To je hodočašćenje na Pagu, posvećeno svetom Vidu ali i praslavenskom božanstvu Svetovidu. Najprije navodi podatak o nastojanju klera 1775. g. da u narodu otkloni poštivanje starih božanstava *Davora, Babora* i *Svetovida.* Pa ipak se štovanje Svetovida održalo na Pagu do polovice 20. st. a o tome je Šonje zabilježio podatke 1947. godine.

[33] Vidi bilj. 16, str. 140.

[34] Vidi bilj. 19, str. 202.

Tada mu je 70-godišnja kazivačica rekla da je u svojoj mladosti sa drugim ženama odlazila obaviti zavjet na *Svetište,* iako narod nije spominjao ni Svetovida niti kršćanskog Vida. Svetište je na najvišem vrhu otoka Paga zvanom Sveti Vid, na kome je u 12. st. sagrađena istoimena ranoromanička crkvica od koje su ruševine ostale do danas. Cijeli ozidani prostor zvao se *Svetište.* Tamo su odlazili ujutro, po mraku, i trebali stići prije izlaska sunca. Muškarci su išli obuveni a žene bose. Kada su stigli obišli su ruševinu sedam puta od smjera istoka prema zapadu. Prije podne se molilo i postilo a poslije podne slavilo.

Na zavjet su dolazili iz različitih razloga a među ostalim žene za zdravlje, nerotkinje za rodnost te rodilje da bi imale dosta mlijeka za dijete. Muškarci su molili za seksualnu potenciju a svi zajedno za zdravlje očiju, rodnost vinograda i polja te plodnost domaćih životinja. Žene su po dolasku polagale pramen svoje kose na podij svetišta, a ako je puhao jak vjetar spalile su ga. Muškarci su podij polijevali vinom.

Šonje smatra, da iako su hodočastili ruševini kršćanske crkve sv. Vida da to zapravo nije bilo štovanje kršćanskog sveca nego »... *mjesni običaj bez izrazitih kršćanskih ili poganskih obilježja*«. I crkvene vlasti sumnjale su da se tu održavaju praznovjerni obredi pa su ih nastojale suzbiti. Spominje se slučaj svećenika iz 19. st. koji je nagovorio neke ljude da sruše stožasti kameni kumir sa Svetišta. Uvrijeđeni vjernici su se osvetili tako da su posjekli svećenikov vinograd i uništili usjeve.

Da je ovo svetište imalo simboliku poganskog i kršćanskog kulta ukazuje početak prigodne narodne pjesme (*Sveti Vide, Božji dide, / mi u tebe gorika, / a ti namin dolika. / Oj dondole, oj dondole!...)* u kojoj se spominje katolički Sveti Vid uz vjerojatno praslavensku tvorbu pripjeva »*Oj, dodo-le!*«

Konačno, i priređivač Šonjina teksta Nikola Crnković u dodatoj bilješci ističe da je riječ o Svetovidu, te dodaje da je osim svetišta na Svetom Vidu postojalo i svetište na hridi sjeverno od grada Paga »... *a istim kultnim sadržajem*« i kao vlastito svetište Pažana.[35]

Odlazak na hodočašće nije potreba i običaj samo u kršćanstvu nego je dobro poznata i u raznim drugim religijama. U Hrvatskoj ima više svetišta a za Istrane je najznačajnije hodočašćenje Gospi Trsatskoj na Veliku i Malu Gospu. Ta se tradicija održava stoljećima a jedino je prekinuta u razdoblju između dva rata kada je Istra bila granicom odvojena od Trsata. Pa i u to vrijeme Istrani su dolazili na prijevoj Poklon na Učki, s kojeg se vidi crkva Majke Božje na Trsatu, kleknuli bi i molili a potom se vratili doma. Na tom su mjestu molili i odmarali ako su odlazili do Trsata. Iz većine istarskih mjesta u prošlosti se išlo pješice a neki su za zavjet išli i bosi.

Jelka Radauš Ribarić opisala je hodočašćenje iz dijelova Istre odakle su išli pješice, vlakom ili brodom. U novije vrijeme organiziraju se hodočašća za pojedine župe ili više njih, putuje autobusom, i to više nije vezano samo uz Veliku Gospu.[36]

---

35 Ante ŠONJE, Svetovidov kult na otoku Pagu. Povijesno-etnografski zapis. Dometi br. 7-12, Rijeka 1995., str. 107, 110, 111, 113, i 115.

36 Jelka RADAUŠ RIBARIĆ, Tradicija štovanja Majke Božje Trsatske i hodočašćenja k njoj iz Istre. *Dometi* 1-3, Rijeka 1991, str. 165 i 166.

Pored crkve Svete Marije na Trsatu postoji zavjetna kapelica u kojoj su pohranjeni votivi (zavjetni darovi) hodočasnika. To su razne slike, krunice i metalni predmeti koje su darovali kao znak zahvalnosti za ozdravljenje. Vrjedniji predmeti od plemenitih metala čuvaju se u posebnoj riznici. Istarski kazivači ne pričaju o poklanjanju takvih votiva nego spominju darivanje krunica, svijeća i novca.

U Istri postoje četiri zavjetne crkve:

1. *Crkva Svete Foške* kod naselja Batvači na Vodnjanšćini o kojoj je prilog napisao Željko Dugac[37] a podatke mi je dao i mr. Vjekoslav Štoković iz Fažane, na čemu mu zahvaljujem. Na ovo su hodočašće dolazili ljudi uglavnom iz južne Istre, ali i iz udaljenijih krajeva. Foškin blagdan je 13. veljače i hodočastilo se toga dana ili u prvu nedjelju nakon njega. Hodočasnici su obično dolazili zaprežnim kolima, rjeđe pješice, a danas automobilima. Vodnjanski župnik služi misu a nakon nje pred crkvu iznosi relikvijar s moćima svetice i vjernici ga ljube. Nakon toga ljudi su se okupljali oko svojih zaprežnih kola, jeli i pili doneseno vino, jaja, kobasice, *pancetu* i *kanicu* (ombolo). Ložili su vatru, grijali se uz nju, pržili kobasice i družili se par sati. Dolazili su i pravoslavci iz Peroja, bili na misi, ali nisu aktivno sudjelovali u liturgiji.

Oko crkve nisu bili postavljeni štandovi s trgovačkim i ugostiteljskim proizvodima. Dugac bilježi da je 1998. g. bilo oko 1.300 a 1999. g. oko 300 hodočasnika iz čitave Istre i autobus vjernika iz Zagreba.

Svetoj Foški obraćaju se molitvama za liječenje različitih bolesti: leđa, ruku, i nogu, glavobolje i živčanih oboljenja. Bolesnici su u crkvi ostavljali kao zavjetni dar ortopedska pomagala ili dijelove odjeće, prema vrsti oboljenja: prsluk za bolest leđa, *facol* za glavobolju, žensku potsuknju za liječenje neplodnosti a Dugac spominje za povrede ekstremiteta darovano oruđe koje je izazvalo povredu. Te su predmete darovatelji donosili u crkvu prije mise ili nakon nje stavljali na oltar. U središnjoj lađi postojala je polica s ukucanim čavlima u koju su se odlagali ili na nju vješali ti votivi. Darivanje odjeće i alata održalo se do II. svjetskog rata a oko 1955. g. uklonjeni su iz crkve. Potom je crkva zapuštena i uništavana, te se obnavlja u novije doba. No sada, umjesto predmeta, vjernici donose svijeće kao zavjetne darove. Postave i zapale svijeću pored glavnog oltara i pomole se svetici. Narod je vjerovao u iscjeliteljsku moć svetice pa je postojala izreka: »*Sveta Foška čuda more*« (tj. mnogo može). To potječe od stiha: »*Sveta Foška snigom pljoska, čuda more!*«

2. *Crkva Svete Marije od Svetoga Muora* nalazi se na putu od Žminja prema Puli. Za nju Marijan Jelenić piše da je posvećena Kraljici Anđela, koju stanovnici okolnih sela nazivaju raznim imenima a najčešće Sveta Marija od Svetega Muora, Sutomore ili Svetomore. Za neke je to Sveta Marija koja »*sve to more*« (sve to može).

[37] Željko DUGAC, *Votivi svete Foške i zdravlje.* Rukopis predat za tisak za Zbornik radova Hrvatskog mariološkog instituta, 1-13 str.

U ovu su crkvu dolazili hodočasnici na Marčenicu (25. ožujka) iz većeg dijela srednje i južne Istre, iz mjesta odakle su u jednom danu mogli doći i vratiti se kući. Vjernici su s desna na lijevo obilazili oko oltara, ljubili glavicu anđela, dodirnuli ga prstima desne ruke i onda na sebe nanijeli dodir križajući se. U sredini oltara, pod staklom, bili su zlatni lančići i krunice što su ih darovali vjernici.[38]

Ni autor ovog teksta ne spominje a ni od kazivača nisam saznao za koje su se bolesti hodočasnici obraćali ovoj Mariji i poklanjali votive. Govori se samo o općem zdravlju. I danas ljudi dolaze na misu 25. ožujka ali je to više običaj sastajanja nego hodočašće. I običaj darivanja je izmijenjen pa sada samo, nakon sprovoda u Žminju, ponekad rodbina pokojnika toj crkvi poklanja krunicu pokojnika ili neku jeftiniju svetu sliku.

3. *Crkva svete Lucije na Pazinskom Polju.* U ovu su crkvu dolazili hodočasnici na Lucijin dan (13. prosinca) uglavnom iz Pazinšćine i srednje Istre. Nakon mise družili su se oko crkve, seoski prodavači nudili su svoje proizvode (piće, voće) a žene iz Gračišća dogonile su u brentama na magarcu i prodavale fritule (vrsta krafni). U ovoj crkvi žene su se obraćale svetoj Luciji za zdravlje očiju ali danas se ne mogu prikupiti podaci o zavjetovanju i votivima jer je, čini se, već početkom 20. st. to značenje zapostavljeno ali ljudi dolaze na misu na Lucijin dan i poslije odlaze u goste i na ručak prijateljima i rodbini u selo Heki, koje kao *samanj* (sajam) slavi Lucijin dan.

4. *Crkva Svete Marije na Placu* u Gračišću. Građena je 1410. g. i danas je poznata po freskama (koje sam uz župnika Ivana Graha otkrio 1974. g.) i »čavlima u zidu«. Naime, u fugama između kamenih blokova vanjskih zidova ugurani su i zabijeni čavli. Priča se da su ih neke žene zabijale rukama. Svrha tih čavala nije dovoljno objašnjena ali se govori da su ih zabijale nerotkinje uz molbu Gospi da im osigura plodnost. Zabijeni čavli su većinom kovačke izrade pa stoga možemo pretpostaviti da su zabijeni do konca 19. st. jer otpadaju u sve većem broju. Počinju se koristiti čavli tvorničke izrade, a takvih je relativno malo u fugama. U zidovima je stotinjak čavala što znači da su zabijani kroz duže vremensko razdoblje. Ne postoje nigdje opisi ovoga vjerovanja iz ranijeg razdoblja pa se ne zna kada su žene počele zabijati čavle u zid, u koje doba godine ili uz koji blagdan su to činile i slično.

Jednako se ne može utvrditi otkada i dokada je postojao običaj da su žene iz Gračišća i okolice zavjetovale i na Veliku Gospu zavjet izvršavale, te prije zore, na koljenima prolazile kroz lođu i oko njezina prednjeg zida, a ispred ulaznih vrata u ovu crkvu. To su činile, prema sjećanju kazivačice Pjerine Bažon, r. 1922. g., do 1930. godine. Svrha toga zavjeta nije objašnjena jer su to činile sve žene, dakle i starije, molba za rodnost nije mogla biti razlogom te procesije na koljenima.

Ne postoje slični običaji i vjerovanja u Istri a nisam o tome saznao ni u drugim područjima Hrvatske. Ne samo etnolozima nego i liječnicima nije jasna ova pojava neplod-

[38] Marijan JELENIĆ, Sveta Marija od Svetoga Muora, *Jurina i Franina*, br. 40, str. 55.

nosti žena i zabijanje čavala u zid ili procesija na koljenima uz vapaj za rodnošću (u vrijeme kada se u drugim područjima Istre pričalo o ženama koje su prosječno rađale 8-10, pa i više djece). Pogotovo je nejasno zbog činjenice da je tih čavala previše za malo mjesto kao što je Gračišće. Otuda se može pretpostaviti da su tu zabijale čavle i tražile pomoć nerotkinje iz cijele Istre. Druga je mogućnost da je u Gračišću i okolici vladala neka bolest zbog koje je rastao broj nerotkinja. Ako se uz tu činjenicu ima na umu i povećan broj mjesta na kojima se uz pomoć vjere traži lijek za očna oboljenja (sv. Lucija, sv. Vid i izvor Grintovac) onda to liječnici povezuju i s neplodnošću. Naime, novorođena djeca redovito obole, pa čak i oslijepe, ako njihove majke imaju spolnu bolest gonoreju.[39]

***

Pored zavjetnih crkava u Istri postoji velik broj kapelica, rađenih uglavnom od kamena, različitog oblika i veličine. Postavljene su najčešće na raskrižjima, na ulazu u selo ili na seoskom trgu, pa ih ponekad ima i nekoliko u jednom selu. Kazivači govore da su ih njihovi preci podizali radi zaštite od vještica i kuge. Na mnogima od njih uklesani su podaci o vremenu nastanka i imenu naručitelja, a u rjeđim slučajevima naznačena je zahvala ili zazivanje u pomoć. Moguće je da su neke bile i zavjetne kapelice. Međutim, čudo je da na njima nema posvete ili zahvale zaštitniku od kuge svetom Roku, iako je to jedan od najštovanijih svetaca zaštitnika u Istri.

***

Na izlasku iz Gračišća, uz cestu prema Pićnu, postoji izvor *Grintovac.* Tamo su na Vidovdan ujutro (a neki i bilo kojeg dana u godini) prije izlaska sunca odlazili oprati oči, vjerujući da to pomaže očuvanju zdravlja očiju. Osim Gračišća sličan običaj vjerojatno je postojao i u Skitači, što je opisano uz sv. Luciju. Je li to ostatak nekog pretkršćanskog vjerovanja? U literaturi je etnologinja Vesna Čulinović-Konstantinović zabilježila u Splitu hodočašćenje crkvi Gospe od zdravlja kamo su ljudi dolazili na zavjet, a tu je postojao i zdenac. To se područje smatralo »... *posebnim mjestom i nazivalo 'Pozzobuon', tj. dobra voda, danas predio Dobri*«. Vjerojatno je uz taj izvor postojao običaj ili vjerovanje o ljekovitosti, no autorica to ne bilježi. Ipak, u knjizi opisuje još tri primjera obrednog kupanja za zdravlje, liječenje glavobolje, nervnih bolesti i sljepoće. Navodi legendu o slijepoj ženi koju je sin doveo na izvor i nakon umivanja ona je progledala. Iznosi i slučaj kupanja za nerotkinje, pa je 1983. g. na obrednom kupanju bilo oko stotinu žena. Kao tragove kulta vode bilježi obredno umivanje rosom (u Istri na Ivanje hodaju bosi po rosi – J. M.) i primjenu blagoslovljene vode pri liječenju bolesnika.[40]

[39] Nikola KORIN, Značenje nekih relikata u Istri za povijest medicine. U: Zbornik radova... (Vidi bilj. 15), str. 28 i 358.

[40] Vidi bilj. 3, str. 33, 63 i 172.

U poganskoj vjeri Slavena bila su dva najjača kulta – kult vode i kult vatre. F. Ledić na 20 stranica svoje knjige opisuje sve oblike štovanja *Vodana*, božanstva voda, rijeka i mora. Opisuje kultne obrede i mjesta, okupljanja oko izvora, kupanje i pijenje vode za zdravlje, što je u nekim područjima Hrvatske održano do danas.[41]

Upornost održavanja kulta vode opisuje i O. Mandić te kaže: »*Izvore obožavaju svi Slaveni posebno ili u vezi s drvećem. To se vjerovanje održalo veoma dugo. Još u XV. stoljeću tužio se neki franjevac, koji je putovao dolinom Soče da u Kobaridu velik broj Slavena štuje 'kao boga neko stablo i izvor, koji se nalazi kod korijenja toga stabla'*«.[42]

Štovanje vode uz brigu za zdravlje održavalo se do 20. st. u istarskim svadbenim običajima. Mladenka je prvoga jutra boravka u novom domu, u pratnji svekrve ili sama, odlazila na izvor ili na *šternu* po vodu, koju je u *brenti* donosila kući. Na ogradu izvora ili šterne ostavljala je svadbeni kolač ili jabuku (simbol zdravlja) ili u vodu ubacila novac da »... *podari vodu, po koju će dolaziti cijeloga života. Vodu daruje i radi toga da se njome u zdravlju i sreći pere, a ujedno da joj vodu ne bi bilo tko začarao*«.[43]

Zle sile i iscjelitelji

Ne može se točno utvrditi kada su nastale pojedine vrste vjerovanja u zle sile i načini njihova otklanjanja uz pomoć vjere. Da su postojale stoljećima, među ostalim dokumentima, potvrđuju i podaci iz biskupskih vizitacija koje je obradio Ivan Grah. Tako se u vizitaciji iz 1592. g. spominje postojanje praznovjerja: »... *čaranje, gatanje, razne čarolije, uroci, nošenje čarobnih predmeta, uzimanje čarobnih napitaka i slično*«. I vizitacije iz drugih godina govore da je biskupija zaražena praznovjerjem i maleficijama, da »... *postoje navike proklinjanja, uklinjanja (maledictio, inprecatio) i nepotrebnog izgovaranja imena Božjega*«.[44]

Župnik Josip Ptašinski da postoje mnoge stvari koje su narodu nejasne i stoga izmišlja kojekakva praznovjerja i »... *traži sredstva koja razumnom čovjeku jesu smiešna; njekoje su ostaci staropoganske vjere, a teško je ovo iskorieniti iz puka, jer ga prati od koljevke, ali su i stvari koje imaju i temelj, npr. upliv zviezda i mjeseca na čovjeka. Njekoje su protivne ne samo vjeri, ali su i zloporabe. Protiv čarolija narod se brani različitim sredstvima, prvenstveno molitvom, blagoslovljenim biljem, umivanjem blagoslovljenom vodom uz riječi: 'U ime Boga i Marije neka otiđu sve sliparije'*«.

Ptašinski objašnjava da narod vjeruje kako je Bog stvorio ljekariju a vrag sljepariju. Boga zaziva molitvom i blagoslovljenim sredstvima, a vraga raznim zakletvama i čarolija-

41 Vidi bilj. 21, str. 85-105.

42 Vidi bilj. 11, str. 67.

43 Vidi bilj. 19, str. 166.

44 Ivan GRAH, Pazinski kraj u izvještajima pićanskih i porečkih biskupa Svetoj Stolici (1588.-1780.). U: *Vjesnik HARIP*, sv. XXVI, Pazin-Rijeka 1983., str. 203, 204 i 218.

ma. Razloge postojanja čarolija vidi u nedostatku škola i liječnika i ukorijenjenim poganskim običajima koje ne može ni škola ni crkva lako iskorijeniti. Zbog nepoznavanja uzroka za većinu bolesti narod vjeruje da je nastala od uroka a ako je netko naglo obolio smatraju da je to učinila zla osoba pogledom zlog oka. No, zlo oko može imati i osoba koju smatraju dobrom, pa ni ne zna da nekome može nanijeti zlo. Zato su ljudi smatrali da pri bilo kakvom hvaljenju ljepote ili zdravlja djeteta ili odrasle osobe najprije treba pokuditi a onda pohvaliti ili obvezno reći: *»Ne budi mu uroka, vero je lip!«*

Ako se vjerovalo da je bolest nastala od uroka, trebalo ih je otkloniti. Zato je postojalo više načina no zbog opsežnosti ne mogu se u ovom prilogu opisati. Isto tako postojalo je nekoliko osoba koje su to mogle učiniti. Lakše uroke i lakša oboljenja mogla je otkloniti djetetova majka ili neka žena iz domaćinstva.

Teže uroke ili teža oboljenja liječili su vještiji ljudi koje možemo nazvati seoskim liječnicima, ali uglavnom svi liječe molitvom i blagoslovljenom vodom. Mnogi od njih molitvu ne izgovaraju glasno da ne bi netko otkrio njihovu tajnu, najčešće u starosti povjeravaju nekome od mlađih ukućana u nadi da će nastaviti njegov rad. Postoje i pravila da se liječenje obavlja ujutro, rjeđe navečer, a nikako danju.

Lakše uroke ili oboljenja otklanja *zaklinjač* ili *zaklinjača.* To su osobe koje su liječile uglavnom svoje suseljane i nije im se pridavala velika moć.

Bahor i *bahorica* su više cijenjeni, liječili su ljude i iz okolnih sela a sposobnost liječenja su naučili praksom i postupcima naučenim od drugih iscjelitelja. Ime bahor je staroslavenskog podrijetla i neki ga pogrešno izjednačuju s imenom *krsnik.*

Krsnik (uvijek samo muškarac) nije od nekoga učio liječenje nego se smatralo da ima nadnaravnu moć stečenu rođenjem: rodi se s kapicom na glavi, u svećeničkoj odjeći ili s križem. Pri liječenju je koristio molitvu i blagoslovljena sredstva a priča se i o krsniku koji je pri liječenju stavljao svećeničku štolu oko vrata i iz neke knjige moli kao svećenik. Postoji vjerovanje da dijete rođeno kao krsnik ne mora to i postati ako se ne odazove pozivu krsnika. Naime, u sedmoj godini djetetova života noću dođu krsnici i pozivaju ga njegovim imenom. Ako majka odgovori da ga nema ili onemogući da se javi, krsnici ponavljaju poziv do tri puta i ako se ne odazove neće postati krsnikom.

Glavni uzročnik svih zala i bolesti su *štrige* i *štriguni.* U Istri postoji i naziv *bilfo* i *bilfa.* Kao i krsnik tako i štriga postaje rođenjem ali nitko je i ništa ne može učiniti dobrom. Čini zlo pojedincima i čitavom selu (izaziva tuču, uništava usjeve itd.) ali je u ovom tekstu izdvojeno samo izazivanje bolesti. Za to nije bitno biti u kontaktu s njom ona može nanijeti zlo i pogledom iz daljine. Zato su ljudi nastojali imati uza se nešto čime bi spriječili nanošenje bolesti. To su bili različiti predmeti ali od sredstava vezanih uz vjeru najjednostavnija zaštita bilo je nošenje grančice blagoslovljene masline ili križića načinjenog od dva maslinova lista. Neki su nosili u džepu ili na remenu *anjus* (amulet) – kutijicu u kojoj je pepeo od spaljenog blagoslovljenog cvijeća i slično. U selu Bateli sam za privjesak protiv vještica, nošen oko vrata, zabilježio naziv *božac.*

Vladimir Bayer opisuje vještice i čarolije pa kaže da je pojedini lijek narod smatrao čarolijom jer se ljekovitost nije pripisivala samo prirodnim sredstvima lijeka, nego pridržavanju određenih postupaka pri njegovoj pripremi a naročito upotrebi (izgovaranje određenog broja određenih molitava).

Liječenje pomoću čarolija nije u daljoj prošlosti prihvaćao samo neuki seoski narod nego i najobrazovaniji ljudi toga doba. Bayer među ostalima navodi dvojicu liječnika. Jedan je Arnaldus da Villanova koji je 1300. g. napisao tekst: *O čarobnjaštvu (De maleficiis).* Uz ostalo opširnije opisuje liječenje čarolijom nemogućnosti mladenaca da spolno opće. (Tu pojavu spominju istarski kazivači kao čestu u prošlosti i vjerovalo se da nastaje u crkvi kada mladencima netko načini *kljuku*).

Villanova je smatrao da je lijek za tu bolest *»potpuno svet«* i može se nevolja otkloniti samo ako se uzda u Boga. Načini čaranja kojima se želi nauditi mladima iz Villnovina opisa razlikuju se od istarskih, jer se ne obavljaju u crkvi, niti vezano uz religiju. On opisuje nekoliko načina i različita sredstva (krv i jaja od pijetla, krv šišmiša, orah, bob, kovine i napisana slova). Potom daje preko 25 uputa za otklanjanje čarolija, te naglašava da uz njih treba uključiti svećenika i neke vjerske elemente: blagoslovljenu vodu, pisanje evanđelja svetog Ivana ili riječi *Deus* (najučinkovitije je ako se napiše hebrejski), te molitvu, križanje, slušanje mise i pričest.

I liječnik Aureolus T. Bombastus Paracelsus (1493.-1541.) smatra da bolesti nastaju čarobnjaštvom te ih treba liječiti protučarobnjaštvom, za razliku od vjerskih institucija koje su dopuštale liječenje samo *»svetim lijekovima«.*[45]

Često sam čuo od kazivača, a i Stjepan Žiža piše, kako narod smatra liječenje čaranjem korisnim onom tko tvrdo vjeruje u to. Kao primjer navodi slučaj čovjeka u kojeg je ušao vrag. Čovjek je smatrao da ga može izliječiti samo komadić drveta od križa na kome je Isus razapet. Zamolio je jednog pomorca da mu ga donese. Pomorac je na putu to zaboravio i na povratku naručitelju dao komadić drveta od barke. Kada ga je čovjek uzeo u ruke vrag ga je napustio uz povik da ga ne napušta zbog drveta od barke, nego zbog jake vjere. I ne samo da su ljudi vjerovali u iscjeljenje nego je moguće da se u mnogim slučajevima ponovilo ono što Mate Balota piše u vezi sa iscjeliteljskom moći perojskog popa – o neuspjehu se šutjelo a uspjesi kićeno prepričavali.

Neki primjeri liječenja

Ujed zmije. Iako ne postoje podaci da je u prošlosti u Istri bilo mnogo zmija i da su često od njih stradali ljudi i domaće životinje, u vjerovanjima i običajima najviše je postupaka kojima se nastojalo spriječiti ili liječiti. Tako je pri opisu svetaca zaštitnika čak za 7 njih naznačeno da su im se obraćali za zaštitu od ujeda zmija. Pored toga uz Uskrs i neke

[45] Vladimir BAYER, *Ugovor s đavolom,* Zagreb 1953., str. 340-344, 176 i 179.

blagdane vršili su se postupci s istom namjenom. Tu pojavu možemo objasniti sličnom s otoka Krka. O tome je pisao liječnik Giamattista Cubich 1874. g. u knjizi o zdravstvenim prilikama na Krku, koju je opsežnije prikazala Radmila Natajčić.

Dr. Cubich opisuje česte ujede zmija na Krku, ali na osnovi iskustva smatra da nisu smrtonosni. Analizirao je lijek kojega je iz ekstrakta jedne biljke proizveo grof Alessandri a preuzeo biskup Sintić i kao lijek »božanske snage« preporučivao u svojoj biskupiji. Cubich je proučio ujed zmija i ustanovio da nije smrtonosan za čovjeka zbog premale količine otrova koje imaju krčke zmije. Također je ustanovio da se govorilo o pogrešnoj biljci kojoj se ne može pripisati tolika ljekovitost te je sam i dalje liječio »... *opijem ili santoninom odnosno bolje rečeno s ljekovitom snagom prirode*«. Za biljku koju su najavljivali čudotvornom rekao je da se može uvrstiti u »... *izvrsna sredstva za bolesti umišljenosti*«.[46]

Brojni su i raznoliki postupci za sprječavanje ujeda zmije i liječenje. Najčešće se spominje molitva i kora blagoslovljenog uskrsnog jajeta. U Vranji kažu da protiv ujeda treba na Uskrs ujutro, »*pred sunce istekom*«, izmoliti pet Očenaša na čast Muke i smrti Isusa Krista. Molila se u raznim prilikama i molitvica koju treba izgovoriti tri puta u jednom dahu; »*Čekaj, čekaj, gujina, / da dođe Marija / i Marijin sin, / da donese devet stin, / da ubije devet gujin!*«[47]

Za liječenje ujeda zmije ljudi su se obraćali svetom Liberatu i dali misiti u njegovu čast. Zvali su u pomoć *načinjača* koji donese komad konopa kojeg je odrezao od crkvenog zvona na Veliki petak, kada su konopi zvona »zavezani« (ne zvoni se njima). Uz njega uzme tri kamena i prebaci ih tri puta preko rane govoreći: »*Isukrst, Sveto Trojstvo! U ime Oca, Sina i Duha Svetoga i svetoga Antuna!*« (Spominje se Antun, jer kažu da je pustio lijek u kamenu, budući da je i njega ugrizla zmija. Za liječenje ugriza poziva se u pomoć i svetog Franju i Luku).

Jakov Mikac opisuje liječenje kao »razgovaranje« koje obavlja vještiji iscjelitelj. On ode na tri križišta i na svakom srednjim prstom i palcem uzme jedan kamenčić i stavi ga u džep. Kada dođe u jednom dahu mora izgovoriti: »*Vrah je vraha ujiv i vrah će vrahu biti. Hodi vrah s vrahom, ako hoćeš i ako nećeš!*« Ovo izgovara tri puta i svaki put baci jedan kamenčić preko ugriženoga mjesta. Potom trnom crnoga gloga izbode ugriženo mjesto kako bi istekao otrov i krv.

Drugi je način da iscjelitelj pri »razgovaranju« iznad ugriženog mjesta govori: »*Kora kruha ječmena – Isusova večera, snop slame bobove – Isusova postelja, tvrd i stiden kamen – Isusovo podzglavlje. To je tebi lik!*« Ovo se izgovara tri puta, a svaki put se prekrižiti preko ugriza.[48]

Ptašinski smatra da pri liječenju nije dobro spominjati vraga i da je to veliki grijeh prema »... Materi crkvi i ako umre u tom grijehu potvrđen je za vraga i zafriga si svoju

46 Vidi bilj. 18. str. 229 i 230.

47 Vidi bilj. 19, str. 261.

48 Vidi bilj. 28, IX. poglavlje – *Prostonarodna pathologija.*

dušu«. Ipak spominje još jednu kletvu: »*Vražja kaška te ujila, da bi te Božja izličila!*« i molitvicu: »*Kaška dubova, / koja si N... ujela, / ostavi se toga dela, ko ne, ću ti glavu odsići*«.[49]

Sven (uganuće) ekstremiteta u ljudi ili nogu u domaćih životinja česta je ozlijeda koju su rjeđe pokušavali liječiti sami ukućani a češće se zvalo iscjelitelja. On bi namjestio zglob ili kosti, masirao oboljelo mjesto uz molenje tri Očenaša, Zdravomarije i Slavaocu na čast Kuzme i Damjana sa završnim: »*Da bi se ove košćice složile kako u prvanju vremenu bile!*« Na isti način liječili su ljude i životinje.

U Roveriji je zabilježeno da se uzme tanki prutić od *venke* (vrbe), prepolovi ga, jednu polovicu baci a drugu opet prepolovi, te polovicu baci i tako nastavi nekoliko puta dok ne dobije dva komadića dužine 5 cm. Njih stavi kao križ na oboljelo mjesto i omota crnim koncem. Potom moli Očenaš i pri tome pet puta načini znak križa nad oboljelim mjestom. Uz molitvu spominje mjesto na kome je oboljenje i ime oboljelog. Time je liječenje završeno a povez treba tako ostati jedan dan.

Češći je slučaj da iscjelitelj pri liječenju moli 7 Očenaša i 7 Zdravomarija na čast svetog Kuzme i Damjana, te pet Očenaša i pet Zdravomarija na čast svetoga Ante Padovanskoga i pritom oboljelo mjesto trlja uljem ili salom. Neki to čine blagoslovljenim maslinovim uljem.

Rane i *posjekotine* česta su pojava i najviše se liječe pripravkom od Gospine trave (žuti kantarion). U maslinovo ulje, po mogućnosti blagoslovljeno, stavi se cvijet ove trave i drži na suncu 40 dana. Potom se ocijedi i ulje čuva u kući za mazanje svih otvorenih rana. U Roveriji je zabilježeno liječenje rana – »križanje rane«. Križa se tri puta desnim kažiprstom uz molitvu: »*U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. U ime Majke Božje, svetoga Ivana Glavosika! Kako je bila njegova glava posičena, zacilila se nazad, tako da bi se zacilile i kosti i žile i meso... (ime bolesnika) i tilo kristijansko svilo. Amen!* Zatim se na ranu stavi krpa natopljena rakijom ili slanom vodom.

Eurisipula (lat. ersipelas, crveni vjetar). I ova se bolest liječi molitvom a tekst Stjepan Žiža bilježi dijelom na talijanskom a drugi na hrvatskom: »*Riondo per la redenzione del mondo, per la intercepione della Beata Vergine Maria, guesto mal deve andar subito via*«. U slučaju da drugog ili trećeg dana bolest ne iščezne onda se opet moli i traži da odmah nestane »... *U ime Oca stvoritelja od svita, Sina otkupitelja svita i Duha utišitelja od Apostoli*«.[50]

Hropac je bolest u prsima i vjerovali su da je uzrokuju štrige koje su bolesnika »naštraple«. Protiv toga treba uzeti blagoslovljenu vodu, prekrižiti i poškropiti bolesnika tri puta uz molitvu: »*U ime Isusa i Marije, neka se rasiplju sve sliparije*«.

Ljuba ili *čirjak* je gnojna oteklina koju liječe blagoslovljenom vodom i »znamenjem kralja Salamuna« (šestokraka zvijezda) kojeg načine olovkom ili ugljenom na oteklini govoreći: »*Ljuba, četrdeset dana kalaj!*«.

---

49 Vidi bilj. Isti, str. 260 i 261.

50 Stjepan ŽIŽA, *Gradivo za narodni život (Rovinjsko selo, Susak)*, 1881.-1899. Rkp. ONŽO HAZU, SZ 72 a – e, V, str. 27.

Nata (mrtva kost) nastaje na ruci, rjeđe drugdje. Bolesnik treba sa groblja uzeti kost od mrtvaca i donijeti kući. Tada mu neko dijete, ispod sedam godina starosti (»anđeo«) ujutro natašte u 7 i 9 sati treba zagristi tu oteklinu i preko nje načiniti križ s kosti mrtvaca, a bolesnik pritom treba izmoliti Očenaš za dušu pokojnika od kojega je uzeo kost. To se ponavlja nekoliko jutara dok oteklina ne nestane.

Drugi je način liječenja da se uzmu dva lista blagoslovljene masline, tri puta poškropi nata blagoslovljenom vodom i kaže: »*U ime Svetog Trojstva, Oca, Sina i Duha Svetoga. Amen!*« Vjeruje se da će nakon toga nata iščeznuti. Na ovaj način ne može liječiti osoba koja je rođena nakon očeve smrti.

Učac, učak ili *vučac* je apces micina – gnojni čir, prišt, gnojanica ili poganac. Vjerojatno je u prošlosti bio često oboljenje i zato su Ptašinski i Žiža dali opširnije opise uz duže molitve koje se pri liječenju izgovaraju. Obadvojica su tekstove zapisala koncem 19. st. dok je još u narodu bila živa usmena tradicija pa je sigurno da se u naše doba ili čak prije 30-50 godina ovakvi tekstovi nisu mogli čuti ni od najstarijih kazivača. Stoga u ovom prilogu iznosimo prepričani opis bolesti a čitave molitve od oba autora.

Ptašinski opisuje ovu bolest pod imenom *vučac (misama)* a Žiža pod imenom *učac,* no u Istri postoje i drugi nazivi.

Ptašinski piše da bolest nastaje od »slabog zraka« na mjestu gdje borave životinje, posebno konji. Ulazi čovjeku u nogu, ruku ili uho i na mjestu ulaza vidi se mala rana ili dvije ranice kao od ugriza vukodlaka. Zatim se širi tijelom kvareći meso bolesnika te ide prema srcu i bolesnik osjeća kao da ga ubada igla. Tekst molitve glasi: »*Stala se na putu Majka Božja sa vukom razderavcem. – Kamo greš, vuče razderavče? Nazad, nazad, vuče razderavče! Ja sam ondje bila, s mojom svetom rukom tri puta prekrižila, s mojom svetom sapom tri puta nadahnula i van, vuče razderavče*«. Kada se to izgovori treba tri puta prekrižiti i tri puta dahnuti oko rane. Ali, na završetku ove molitvice ne smije se reći: Amen!

Ptašinski objašnjava da je vučac bio proklet od same Majke Božje i zato ga treba protjerati proklinjanjem: »*Prokleti vučac, hodi van s tega tila, kako se razišla magla iz mora!*« Iza toga treba moliti »*U lihih brojavih*« (neparnim brojevima) tri, pet, sedam itd. Očenaša, Zdravomarija i Slava te kaditi travama i cvijećem blagoslovljenim na Mariju Svijećnicu, Svetog Antuna i Tijelovo te škropiti blagoslovljenom vodom. Najbolje je kaditi cvijetom od bazge ili osušenim komadima vrbe s kojima je bila vezana loza. Uz to treba moliti u ime Svetog Trojstva i Svete Marije:

Vučac po polju grede.
Njega sustrine Marija:
»Kamo greš, prokleti vučac?«
»Grem u blago ili u čovjeka ...(ime),
muke zadavat, meso za natezat
i kosti za prekidat«.
»Nazada vučac, ja sam bila ondje,
ja sam svetim križem prekrižila.
Ja sam svetim duhom oduhovila...« (nije dovršen zapis)

Ptašinski bilježi i molitvu: »Sveti Kuzma i Damjan, koji su prvi liekari kod Boga bili, jer s tamjanom i mirhom njihove rane kadili, da dođu bržlje k miru njihove preslavne rane«. Objašnjava da je to samo ulomak molitve »... *buduć da zaklinjač vučca nije htio dalje na glas zaklinjati, bojeć se da izgubi oblast protjerati vučca*«.[51]

Stjepan Žiža opisuje *učac* kao bolest od koje se nadme ruka, noga ili glava. Oteklina se pretvara u ranu koja jako boli i ako se ne izliječi na vrijeme mora se odrezati taj dio tijela. Smatra da bolest dolazi »... *kada čovjek stoji među životinjama, na groblju, uopće na truležu*«. Donosi tekst molitve za liječenje životinja a potom pod naznakom: *učac za čovika* drugi tekst i, kao i Ptašinski, o tekstu kao tajni koja se nerado odaje drugima.

Tekst molitve za životinje:

Vuče jaše na bilom konju.
Na bilom konju jaše,
bičve ima od mahra,
tabar ima kako cvit od snaha.
Stala se je na nj majka Božja:
»Kamo, vuče, razderavče?«
... (ime životinje)
meso nadimati, velike dolore dati«.
Nazad, nazad, vuče, razderavče!
Ja sam ondje bila,
svojom svetom rukom
tri puta sam prikrižila
i svojom svetom sapom
tri puta nadahnila.
I van, vuče, razderavče!«

Usporedba pokazuje sličnost Žižina teksta za liječenje životinja sa tekstom J. Ptašinskog za liječenje ljudi. Moguće je da je tako i bilo jer, i pored određenih pravila, svaki je zaklinjač stvarao svoju verziju ili je u pojedinim prilikama drugačije govorio.

Za otklanjanje učca u čovjeka Žiža piše da se prvo moli tri Zdravomarije a potom molitva: *Ustane se sveti Petar jeno jutro rano na svoje svete noge, stavi sikiru na desno rame i poša je u zeleni lug, da odsiče jedan zeleni dub, kojega sprisika na pet kusi. Na dva kusa si prisiče diesno kolino. Počne plakati i napijati i Blaženu Divicu k sebi zvati: »Što me zovete, sveti Petre?« »Da mi pomorete, sam si zasika desno kolino«, Blažena Divica Marija učinila je tri sveta križa i tri svoja sveta izdahnuća. Blažena Divica ide za veliku goru protiv vučice, koja ima sedam mladih vučićah. »Kamo ti greš, grda vučica, s tvojimi sedam malimi vučićami?« – Sveti Petar se je jako posika, ja grem njego meso nadimati i njegovu ranu rastezati. – Hodi valje ća, grda vučica, svojimi*

[51] Vidi bilj. 28, IX. poglavlje – *Prostonarodna pathologija.*

malima vučićami! Ja sam tamo bila i sam učinila tri sveta križa i tri svete izdahe; prokleta da biš bila od moga vičnoga Oca i Sina i Duha Svetoga!

Uz ovu molitvu Žiža objašnjava da onaj tko je zna, drži je za sebe, ne želi drugome reći, jer ako nekome kaže neće njemu više vrijediti. Stoga je može reći samo dobrom prijatelju ili ako mu netko dobro plati. Kažu, da oni koji znaju ovu molitvu mogu je drugome reći samo navečer na *Viliju Božju* ili na *Viliju Ivanje,* jer su ti dani značajniji i vrjedniji od drugih. Žiža piše da postoji mnogo takvih tekstova ali ih ne može doznati pošto ih smatraju tajnom. Ljude koji znaju takve stvari narod posebno cijeni. Nasuprot tome narod se boji onih koji znaju čarolije, jer smatra da su u doticaju s vragom.[52]

Ljekovito bilje i kočari

Pored molitva važnu ulogu u narodnom liječenju imalo je i ljekovito bilje još od pretkršćanskog doba, a prihvaćanjem kršćanstva i blagoslivljanjem smatralo se to bilje još učinkovitijim. Ta upotreba bilja počiva na iskustvu o stvarnoj učinkovitosti i koristi sastojaka pojedinih biljki. Mnoge od njih prihvatila je i suvremena farmakologija, a i danas veliki broj travara, prema starim receptima, nudi čitav niz čajeva ne samo za dijetu nego i liječenje različitih oboljenja.

Da su istarsko ljekovito bilje cijenili u prošlosti i liječnici dokazuje herbarij iz 1719. g. vodnjanskog liječnika Gian Paola Cavvalija sa 98 biljaka i njihovim latinskim imenima. Za tri biljke je posebno opisao njihovu ljekovitost, način pripremanja i upotrebe.[53]

Već je spomenuta posebnost Istre – uzgoj ljekovitog bilja u *kočarima* – posebnim ograđenim prostorima u seoskim vrtovima. O njima piše Ante Bartolić. U kočarima su uzgajane ljekovite ali i začinske biljke: selen, pelin, kimel, mažurana, kamilica, meliša, bosiljak, peršin, ružmarin, *kuš* (žalfija), majčina dušica i druge. Navodi i uzgoj stabala (lipa, bazga, dunja, orah, badem) ili biljaka (čuvarkuća, lavanda, lovor) čiji su se plodovi, listovi ili cvjetovi koristili kao lijek. Korištene su i neke samonikle biljke: hmelj, sljez, *pirnica,* preslica, *cvit od zemlje* (vrsta gljive), kopriva, *bisak* (imela), divlja ruža i druge.[54]

Hrana kao lijek

Iz dosadašnjih primjera vidjelo se da hrana može služiti kao preventiva i kurativa o čemu sam ranije napisao prilog.[55] U ovom je prilogu opisano mišljenje župnika Facchinet-

[52] Stjepan ŽIŽA, Gradivo za narodni život (Rovinjsko selo, Susak), 1881.-1899. Rkp. ONŽO HAZU, SZ 72 a – e, str. 27.

[53] Vidi bilj. 28, IX. Prostonarodna pathologija.

[54] Vidi bilj. 50, str. 28.

[55] Vilim TONKOVIĆ, Ivan KAJFEŠ, Ante BARTOLIĆ, O jednom herbariju istarskog ljekovitog bilja iz god. 1719. U: *Zbornik radova...* (vidi bilj. 15), str. 135-144.

tija o odnosu bolesnika prema hrani. Na sličan način piše i J. Ptašinski, a tako je pisao i Johann Valvasor 1669. godine. I on prigovara da stanovnici Liburnije žive u zabludi da bolesniku ne može naškoditi jelo i piće koje sam poželi.[56] Opisujući Kastavštinu navodi slučaj jednog vijećnika koji je imao pedagru ili giht (nastaje zbog neumjerenog jela i pića) i nije mogao hodati pa su ga donijeli do stola za kojim je bila zajednička večera. Tu se dobro najeo i napio, te na kraju »... *na čuđenje svih ostalih pošao kući na svojim nogama*«.[57]

Bez obzira na takav odnos prema hrani ipak je narod smatrao da može služiti kao lijek, naročito ako je blagoslovljena ili ako se uzima pojedino jelo ili piće na određene crkvene blagdane. Ne može se utvrditi je li to sam narod izmislio ili su mu sugerirali neki svećenici. To bi mogli potvrditi primjeri iz literature u kojoj neki svećenici govore o ljekovitosti hrane.

Jedan od najstarijih tekstova su zapisi svete Hildegarde (11. i 12. st.) objavljeni u novije vrijeme u nekoliko knjiga. U predgovoru knjige: *Kuhinjske tajne Hildegardine medicine* naglašeno je da nije riječ o hranjivósti nego o ljekovitosti pojedinih namirnica.[58] U ovoj knjizi se reklamira i njezina knjiga: *Tako liječi Bog*, te pet ostalih knjiga koje su u nas objavljene. Priređivači knjige G. Rertzka i W. Strehlow kroz knjigu donose Hildegardine stavove i svoja objašnjenja.

Hildegarde je rođena 1098. g. u Bermersheimu u Njemačkoj. Od djetinjstva je bila vidovita. U mladosti je stupila u samostan benediktinki, kojemu je kasnije bila predstojnica. U 43-oj godini života osjetila je posvećenje proročice: danju i noću vidjela je blještav svjetlosni oblak, na njemu riječi i slike, te čula govor i objašnjenja na latinskom jeziku. To je bilježila na voštanim pločama ili diktirala jednoj sestri i tajniku, koji je tekst prenio na pergament. Vladala je samo liturgijskim latinskim jezikom, nije studirala niti izučavala medicinu ali su mnogi njezini tekstovi uporabljivi i podudarni s mnogim shvaćanjima (str. 268 i 269). Njezini su zapisi bili zaboravljeni i tek 1855. g. objavljene su dvije trećine Hildegardinih rukopisa, njezini recepti su objavljeni 1903. a od 1972. godine u više izdanja i novih knjiga objavljeni su osvrti na njezine tekstove, osnivane udruge njezinih prijatelja, pokretani časopisi i osnivane liječničke prakse vezane uz njezino ime (str. 11 i 270-272).

Nije namjera ovoga priloga opširnije prikazati koje prehrambene artikle Hildegarda smatra opasnim za zdravlje a koje ljekovitim. Smisao cijele knjige može se svesti na suvremeno nastojanje da se čovjek vrati prirodnom načinu prehrane »*u duhu svećenika Kneippa*« (str. 141).[59]

U tekstovima svete Hildegarde nalazimo preporuke za svestrano korištenje žitarice *pir* (istarski *pirovica*, lat. *spelta*) i to na osnovi čak 45 recepata. Pir je u Istri još u prvim deset-

[56] Ante BARTOLIĆ, Narodno zdravlje i zdravstvena zaštita. U: *Karojba i okolica* 1, Karojba 1983., str. 206.

[57] Josip MILIĆEVIĆ, Prehrambeni artikli kao lijek (Istra). *Etnološka tribina* 8, Zagreb 1985., str. 71-76.

[58] ..., Valvasor o Liburniji, *Dometi* 6, Rijeka 1970., str. 117.

[59] ..., Valvasor o Kastvu, *Dometi* 7, Rijeka 1970., str. 70.

ljećima 20. st. bio zamjena za pšenicu i koristio se za pripremu kaše ili kruha. Hildegardino preporučivanje pira, raži i kruha od cijelih zrna pšenice ili integralnog brašna sukladno je suvremenim poimanjima zdrave prehrane.

Pijenje crnog vina na Veliki petak dio je istarskog narodnog običaja a sukladan Hildegardinim preporukama da vino (ali obavezno razrijeđeno vodom) bude glavno piće kroz sva četiri godišnja doba, u raznim prilikama, a najviše kao dodatak ili pomagalo pri pripremi jela. Hildegarda piše da »... *vino koje se pije bez vode, oštećuje čovjeka, smanjuje zdravlje tijela i donosi putene žudnje*« (str. 256).

Za konzumiranje mesa pojedinih životinja neki su Hildegardini stavovi danas neprihvatljivi (jedenje ptica pjevica, labuda, kita i sl.) a drugi suvremeni (preporuka uzimanja nojeva i kokošjeg mesa). Ipak za upotrebu mesa kaže: »*Čovjek koji se želi osloboditi grijeha, neka izbjegava jela od mesa koja se trebaju jesti samo radi ponovna ozdravljena, jer jela od mesa često navode ljudsko meso na grijehe*« (str. 87).

Po narodnom običaju post uoči određenih blagdana ili zavjetni post (u *Istri post na suho* – samo kruh i voda) i u Hildegardinim preporukama ima bitnu ulogu, ali ga ona povezuje i sa kurom za mršavljena, naglašavajući da će post kao kura koristiti tek ako dođe i do duhovnog obrata i samokontrole. Postom se liječe ili sprečavaju bolesti metabolizma nastale preobilnom hranom: ateroskleroza, dijabetes, visoki krvni tlak, degenerativna oboljenja zglobova, giht i reuma (str. 89).

Zbog svih ovakvih Hildegardinih stavova G. Hertzka već godinama upućuje na njezinu specifičnu *kršćansku medicinu* a ovom knjigom i na *kršćansku kuhinju* (str. 80-81 – podvukao J. M.).

Postoje i u Hrvatskoj neki tekstovi o prehrani kao lijeku, vezano uz religiju, a kao primjer može se uzeti knjižica o gastronomiji sa susjednog otoka Krka, koju je priredio Branko Fučić.[60] To je zbirka recepata samostanskog kuhara pisana glagoljicom u 17. ili 18. stoljeću. U rukopisu kuhar daje upute mlađem samostanskom bratu kako treba pripremati hranu, no na više mjesta spominje i ljekovitost pojedinih namirnica.

Dajući recept za pripremu više vrsta jela od krumpira ujedno zahvaljuje milosrđu Božjem koji je »... *va ovo najposlidnje vrime darovalo kunpir da va zalom godišću ne pomremo od gladi*« uz pripremu pirea sa umakom kaže da je to lijek za bolesnu braću (str. 18).

Isto tako zahvaljuje na fažolu kojega smatra najboljim jelom i kaže da je on «... *likarija ka tira vitri i čisti smrad ki je va grišnom čovičjem telu*« (str. 20 i 21). Pri opisu salata preporučuje divlje zelenje, jer su se time hranili Adam i Eva. Među zelenjem spominje *mladi ostak* kojega treba jesti kuhanog. Drugo je *žutenica* (maslačak), zatim *rokula*, koju naziva Božjom salatom. Potom opisuje divlji luk i šparogu, a *veprinu* zove fratarskom salatom. Ipak smatra da je najbolje načiniti miješanu salatu od tih mladih biljki kojima se doda mladi luk, trputac, tratinčice i *koromač*, pa će smjesa mirisati kao *jardin nebeski* (vrt nebeski). Preporučuje

[60] Gottfried HERTZKA i Wighard STREHLOW, *Kuhinjske tajne Hildegardine medicine*, Đakovo 1999., str. 5 i 6.

da se ne zasoli i ne začini salatu octom i uljem ranije, nego tek trenutak prije donošenja na stol. Začine treba dodavati jelu pažljivo. Stoga kaže da za soljenje uzme mudrog brata, za uljenje škrtoga a za ocat *šegavoga* (lukavog) (str. 23-26).

Za određivanje trajanja pripreme koristi molitvu, pa kaže da za meko kuhanje jajeta treba toliko vremena koliko za izmoliti tri Očenaša, Zdravomarije i Slavaocu (str. 32) a jedan Očenaš, Zdravomariju i Slavaocu dok se otvore školjke datule u ključaloj vodi.

U pripremi marinade od riba razlikuje jednu za zdravu braću a drugu za slabu i bolesnu (str. 36).

Na kraju daje i recept za pripremu ljekovite rakije u koju treba staviti 13 vrsta trava i voća, da se u njoj namaču 13 dana a potom se može koristiti kao lijek. Još je bolje te trave staviti u drop pri kuhanju. Kaže, da to može piti onaj koga zaboli želudac ili i zdrav, da ga ne bi zabolio (str. 43 i 44).

Današnji iscjelitelji »po milosti Božjoj«

U dosadašnjem tekstu opisani su seoski iscjelitelji koji su liječili do prije dvadesetak godina a tek za nekoliko slučajeva moglo se čuti i prije nekoliko godina. Međutim, u tom razdoblju počeo se povećavati broj iscjelitelja u gradovima. Iako oni nekim postupcima podsjećaju na seoske lječitelje ipak imaju nekoliko posebnosti:

– većina njih naglašava svoju »*božansku moć*« i sposobnost liječenja oboljenja koja ne može izliječiti suvremena medicina;

– liječe kiropraktikom, akupunkturom i elektromagnetskom energijom uz suvremena pomagala (kamere i računala);

– ne trebaju vidjeti pacijenta – dovoljna im je fotografija ili samo osobni podaci;

– neki nude pomoć i u otklanjanju uroka, a u svima postupcima obećavaju potpuno iscjeljenje;

– o njihovim uspjesima često se govori u sredstvima javnog priopćavanja, npr.: TV emisija »*Živa istina*« i *Paranormalni svijet Paula McKenne.* I tom prilikom se hvale da i mnogi liječnici odobravaju njihovu alternativnu medicinu uz čest komentar: »*Sve što pomaže ljudima a od Boga je dano, dobro je!*«;

– osnivaju svoje udruge, pa već u nekim zemljama postoje i savezi sa tisućama članova iscjelitelja.

Ova analiza rada iscjelitelja načinjena je samo prema jednom broju *Večernjeg lista* i *Arene,* koji idu u red obiteljskih glasila. I u njima do pada totalitarnog sistema nisu objavljivani tekstovi i oglasi o iscjeliteljskim uslugama a posljednjih nekoliko godina javljaju se u velikom broju.

Tako *Večernji list* piše o travaru s Pelješca koji je ujedno i vidovnjak, zvjezdoznanac i prorok. Postao je to kada mu se u 19-toj godini u sobi ukazala svjetlost i bijeli golub (svetoj Hildegardi tek u 43-oj!?). Tvrdi da je život na zemlji programiran iz najudaljenijih galaksija. Ipak mu je liječenje ljudi najvažnija briga. Liječi preko telefona, svoje uspješne pos-

tupke snima video kamerom (ako kontaktira s bolesnikom), a prikuplja i potvrde od liječnika i općinske uprave.[61]

Arena piše i o iscjelitelju koji liječi bioenergijom, kiropraktikom i alternativnom psihoterapijom, a specijalnost mu je hodanje po žaru, kojim liječi narkomaniju. Svoj način liječenja smatra oblikom »... dokazivanja snažne kršćanske vjere... ...dokaz Božje ljubavi«. Tvrdi da je izliječio preko 500 pacijenata »... od kojih je medicina digla ruke«. Također preko Radija Velike Gorice slušateljima daje »... besplatnu iscjeliteljsku terapiju«. [62]

U istom broju *Arene* oglasi raznih iscjelitelja na četiri stranice. Na str. 24 su tri oglasa kojima se, uz božansku moć, te božanskom energijom, nudi otklanjanje uroka, magijski zapisi i spajanje partnera.

Na str. 52 je jedan oglas kojim »... svjetski poznata sljedbenica drevnih zapisa starog Egipta« nudi proročanske usluge i talisman, a može joj se pisati ili nazvati u Švicarsku.

Cijela stranica 58 ispunjena je oglasima: od njih 12 devet nudi iscjeliteljske usluge. Oglasi uz opis ponude daju broj telefona i naznačuju vrijeme kada ih se može nazvati. Od 9 oglasa samo je jedan dao muškarac a ostalo su žene, a od njih su tri iz inozemstva (Njemačka i Švicarska).

Za razliku od nekadašnjih iscjelitelja kojima je trebalo doći ili donijeti kakav predmet od bolesnika, sadašnji iscjelitelji rade na osnovi fotoanalize bolesnika ili samo preko glasa pri telefonskom razgovoru.

Ponuda usluga je veoma raznolika: proricanje budućnosti (6), osiguranje bogatstva (4 – od toga jedna daje dobitne brojeve LOTA za 24 kola unaprijed), otklanjanje crne magije (4) ili ponuda u pomoći za bijelu magiju, talismana za sreću, zdravlje i posebno naglašavanje otklanjanja uroka.

Otklanjanje bolesnih smetnji je raznoliko: otklanjanje ovisnosti (2), otklanjanje psihičkih i organskih oboljenja i osiguranje zdravlja (4), te liječenje kiropraktikom i bioenergijom. Ove su metode naročito česte u stalnim radioemisijama.

Na str. 67 su tri oglasa. Jedan je od vidovnjaka »... *koji gospodari vremenom i ljudskim sudbinama... ...zahvaljujući Božjem daru i urođenim natprirodnim sposobnostima*« uništava crnu magiju. Živi u Austriji i prilaže adresu i broj telefona. Drugi je oglas vidovnjakinje iz Švicarske koja naglašava da je »... Božji dar dobila kao dvanaestgodišnja djevojčica. Vraća ljudima vjeru u Boga i dokazuje da što Bog može ne mogu VRAČARE I GATARE«.

U trećem oglasu nudi se Alahova pomoć Hasana M. iz Švicarske koji uz gatanje pruža »... BILO KAKVU POMOĆ UZ ALAHA DŽELESANUHU, POMOĆ KURANA I ZAPISA

61 Sebastian KNEIPP (1821.-1897.) bio je pučki ljekarnik i župnik u Würshoffenu (Bavarska), »...poznat po posebnom načinu liječenja raznih bolesti (Kneippova kura). Uglavnom se služio vodom i ljekovitim biljem. Umjesto prave kave (koja sadrži kofeina) preporučivao je 'neškodljivu' sladnu kavu (Kneippova kava). Svoj je način liječenja preporučivao i zdravim osobama radi sprečavanja oboljenja«. (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda 3*, Zagreb MCMLXVII, str. 508).

62 Branko FUČIĆ, *Gaštronomija grišnoga fra Karla z Dubašnice*, Rijeka 1996., 47 str.

IZ MEKKE«. Dobiva zahvalnice na pomoći od osoba svih vjeroispovijesti iz cijeloga svijeta, ali zbog zauzetosti i koncentracije ne želi da mu dolaze, niti telefoniraju, nego da u pismu pošalju 100 CHf pa će za 7 dana dobiti odgovor.

Da takve pojave postoje i u Istri pokazuje prije nekoliko dana objavljen tekst o reiki učitelju Željku Vragoviću iz Zagreba koji tvrdi da postoji energija sa centrom u Motovunu, »... *odakle jedan trak ide prema Italiji, a drugi prema Zagrebu i to preko Mednjana, točnije preko crkve Sv. Foške*«. Stoga Vragović sa svojim sljedbenicima dolazi u tu crkvu i liječi bioenergijom. Ponekad se tu okupi i tridesetak ljudi.[63]

***

I tako se nekadašnja narodna vjerovanja, postupci liječenja ili zaštita od bolesti mijenjaju ali ipak ostaju. Nije to značajka samo Istre ili Hrvatske nego i cijelog svijeta. Razlika je jedino u tome što su u Hrvatskoj društveno-političke okolnosti uvjetovale velike promjene nakon 1945. i 1990. Prvo su doba socijalizma i režimske opredijeljenosti za ateizam seoski i gradski iscjelitelji morali prikrivati svoj rad zbog straha od intervencije milicije, suđenja i zatvaranja. I bolesnici su sa strahom odlazili iscjeliteljima. Naročito je bilo nepopularno spominjati uroke, vještice i druge zle sile ili prizivati Božju pomoć, jer je »naređeno« da sve to ne postoji.

Kada sam 1961. g. kao etnolog počeo u Istri bilježiti ovakva vjerovanja, većina starijih kazivača vjerovala je u nadnaravna bića i pričali su o zgodama koje su sami doživjeli. Bili su sigurni da su ranije postojale štrige i krsnici. Na upit postoje li i danas odgovor je bio niječan, ali nisu znali objasniti zbog čega ih sada nema. Isto tako nisu mogli objasniti ni neke postupke pri liječenju ali su bili sigurni u učinkovitost.

Nakon stvaranja samostalne Republike Hrvatske 1990. g. i ostvarenja vjerske slobode očekivalo se da će nestati praznovjerje, ali se ono pojavilo u novim oblicima. Javlja se sve veći broj iscjelitelja s nadnaravnim sposobnostima koji nude svoju pomoć.[64] Jednako raste i broj osoba koje tu pomoć prihvaćaju, ali sada su to u većem broju građani a manje seljaci.

Stoga bi se zaključno moglo reći da svako liječenje, bilo uz pomoć vjere ili praznovjerja,[65] pa čak i suvremene medicinske znanosti, ima izgleda za uspjeh u velikoj mjeri tek ukoliko se ostvari u bolesniku duhovni obrat i nastojanje da svojom voljom doprinese uspjehu liječenja.

63 Tatjana ALAVANJA, Stao sam ispod masline, poslao energiju i gospođu Filku digao iz kome, *Večernji list* br. 12739 od 9. 5. 1999., str. 28 i 29.

64 Dubravko MIHIĆ, Hodanjem po žeravici liječim narkomane, *Arena* br. 2003, Zagreb, 6. 5. 1999. str. 34-36.

65 L. V., Meditacije bez dozvole župnika?, *Glas Istre*, Pula, 19. 6. 1999., str. 18.

SAŽETAK

Narodna medicina i religija

U prošlosti su se seljaci liječili prirodnim sredstvima koja su im bila dostupna, a smatrali su ih ljekovitim. Budući da narod nije znao uzrok bolesti vjerovao je da je ona posljedica djelovanja zlih sila. Nastojao ju je spriječiti ili liječiti pomoću čaranja, vatre, vode ili ljekovitog bilja. Da bi ta sredstva bila još ljekovitija trebalo ih je blagosloviti a uz postupak liječenja molitvom zazivati Božju pomoć.

Upotreba ljekovitog bilja poznata je još od antičkog doba i praslavenske zajednice, a počiva na iskustvu o stvarnoj ljekovitosti sastojaka pojedinih biljaka i prihvaćena je stoga i u suvremenoj farmakologiji.

U selima su postojali vještiji ljudi koji su naučili od predaka ili rođenjem stekli nadnaravnu moć te su kao seoski liječnici liječili molitvom i prirodnim sredstvima. Uz to su se ljudi molili za zdravlje, zavjetovali pojedinim svecima ili hodočastili. Mnogi običaji i vjerovanja uz crkvene blagdane sadržavali su brigu za zdravlje. I pojedini prehrambeni artikli uzimali su se određenoga dana, smatrajući da će pomoći očuvanju zdravlja i liječenju.

Kao što je štovanje svetaca zaštitnika zadržalo neke elemente poganskog štovanja lokalnih božanstava, tako su i u postupcima liječenja zadržana prastara poganska vjerovanja i postupci.

U posljednjim desetljećima u selima se broj lječitelja smanjuje, ali uz nešto izmijenjene postupke u sve većem broju oni se javljaju u gradovima.